

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ
ДС/СС 05/4-02 бр. 397/2- XVII/7
08.03.2016. године

ВЕЋЕ НАУЧНИХ ОБЛАСТИ
ДРУШТВЕНО-ХУМАНИСТИЧКИХ НАУКА

Наставно-научно веће Филозофског факултета у Београду је на својој III редовној седници, одржаној 08.03.2016. године – на основу чл. 202. став 1. алинеја 14. и 15. Статута Факултета, прихватило Извештај Комисије за докторске студије с предлогом теме за докторску дисертацију: ПОВЕЗАНОСТ ЕКОНОМСКОГ РАСТА И СУБЈЕКТИВНОГ БЛАГОСТАЊА - ПРЕИСПИТИВАЊЕ ИСТЕРЛИНОВОГ ПАРАДОКСА У СЛУЧАЈУ ЕКОНОМСКИ РАЗВИЈЕНИХ ДРУШТАВА, докторанда Владимира Ментуса.

За ментора је одређен проф. др Владимир Вулетић.

Доставити:

1х Универзитету у Београду
1х Стручном сараднику за
докторске дисертације
1х Шефу Одсека за правне послове
1х Архиви

ПРЕДСЕДНИК ВЕЋА

Проф. др Војислав Јелић

Факултет <u>Филозофски</u>	УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ Веће научних области друштвено-хуманистичких наука (Назив већа научних области коме се захтев упућује)
04/1-2 бр. 6/14	
(број захтева)	
8.03.2016.	
(датум)	

ЗАХТЕВ

за давање сагласности на предлог теме докторске дисертације

Молимо да, сходно члану 46. ст. 5. тач. 3. Статута Универзитета у Београду («Гласник Универзитета», бр. 131/06), дате сагласност на предлог теме докторске дисертације:

Повезаност економског раста и субјективног благостања -

Преиспитивање Истерлиновог парадокса у случају економски развијених друштава

(пун назив предложене теме докторске дисертације)

НАУЧНА ОБЛАСТ Социологија

ПОДАЦИ О КАНДИДАТУ:

Име, име једног од родитеља и презиме кандидата:

Владимир, Славко, Ментус

Назив и седиште факултета на коме је стекао високо образовање: Филозофски факултет, Београд

Година дипломирања: 2010.

Назив мастер рада кандидата: _____

Резиденцијална диференцијација у социјалистичким градовима - случај Мађарске

Назив факултета на коме је мастер рад одбрањена: Филозофски факултет

Година одбране мастер рада: 2011.

Обавештавамо вас да је

Наставно-научно веће

на седници одржаној 8.03.2016.

размотрило предложену тему и закључило да је тема подобна за израду докторске дисертације.

	ДЕКАН ФАКУЛТЕТА
	Проф. др Војислав Јелић

Додатак уз образац 1.

ПОДАЦИ О МЕНТОРУ

за кандидата Владимира Ментуса

Име и презиме ментора: Владимир Вулетић

Звање: Редовни професор

Списак радова који квалификују ментора за вођење докторске дисертације:

1. Between the National Past and (an) European Future. Sociologija. (2003) Vol. 45, No. 3 pp. 217-236
2. Patterns of regional diversity in political elites attitudes. in The Europe of elites, Oxford Univeristy Press, 2012. ISBN-13: 9780199602315
3. Serbia's Political Elite: Attitudes towards European Integration in Serbia Matters: Domestic Reforms and European Integration, Vol 1 Petritsch Wolfgang, Solioz Christophe (Eds), Nomos, 2009, pp. 85-92. ISBN 978-3-8329-4584-8
4. The Nation State and the EU in the Perceptions of Political and Economic Elites: The Case of Serbia in Comparative Perspective, in Europe-Asia Studies, Vol. 61, No. 6, August 09 pp. 987-1001.
5. The New Economic Elite in Post-Socialist Serbia, in Canullo G., Chiapparino, F. and Cingolani, G. The Adriatic-Balkan Area from Transition to Integration, Edizioni Scientifiche Italiane ISBN 978-88-495-2205-1 (str 59-80)

Заокружити одговарајућу опцију (А, Б, В или Г):

А) У случају менторства дисертације на докторским студијама у групацији техничко-технолошких, природно-математичких и медицинских наука ментор треба да има најмање три рада са SCI, SSCI, AHCI или SCIE листе, као и Math-Net.Ru листе.

Б) У случају менторства дисертације на докторским студијама у групацији друштвено-хуманистичких наука ментор треба да има најмање три рада са

релевантне листе научних часописа (Релевантна листа научних часописа обухвата SCI, SSCI, AHCI и SCIE листе, као и ERIH листу, листу часописа које је Министарство за науку класификовало као M24 и додатну листу часописа коју ће, на предлог универзитета, донети Национални савет за високо образовање. Посебно се вреднују и монографије које Министарство науке класификује као M11, M12, M13, M14, M41 и M51.)

В) У случају израде докторске дисертације према ранијим прописима за кандидате који су стекли академски назив магистра наука ментор треба да има пет радова (референци) које га, по оцени Већа научних области, квалификују за ментора односне дисертације.

Г) У случају да у ужој научној области нема квалификованих наставника, приложити одлуку Већа докторских студија о именовању редовног професора за ментора.

ДЕКАН ФАКУЛТЕТА

Датум 11.12.2015

М.П.

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ
ОДЕЉЕЊЕ ЗА СОЦИОЛОГИЈУ

ПРЕДЛОГ ПРИЈАВЕ ДОКТОРСKE ТЕЗЕ

ПОВЕЗАНОСТ ЕКОНОМСКОГ РАСТА И СУБЈЕКТИВНОГ БЛАГОСТАЊА -
ПРЕИСПИТИВАЊЕ ИСТЕРЛИНОВОГ ПАРАДОКСА
У СЛУЧАЈУ ЕКОНОМСКИ РАЗВИЈЕНИХ ДРУШТАВА

Октобар 2015.

МЕНТОР
КАНДИДАТ
Проф. др Владимир Вулетић
Владимир Ментус

Образложење теме

Последњих деценија субјективно благостање (или колоквијално речено, осећај среће) све више постаје предмет интересовања првенствено економиста и психолога, али и социолога.¹ Од друге половине 70-их година прошлог века, према подацима који се могу пронаћи на *Google Scholar*-у, приметан је експоненцијални раст публикација унутар овог домена, а у последње време поједини аутори га сматрају можда и најперспективнијим пољем истраживања у друштвеним наукама (Frey and Gallus 2012).

¹ Истраживачи субјективног благостања се генерално међусобно слажу да су ова истраживања важна сама по себи - како у индивидуалном смислу, тако и у општем, друштвеном (Oswald 2010). На то указује неколико ствари. Пре свега, појединци субјективно благостање обично сами наводе као нешто веома битно. Тако, од 7.204 испитана студената из 42 земље, 69% њих је срећу сматрало својим најважнијим циљем, само 6% ју је сматрало мање битном од поседовања новца, и само 1% о њој никада није размишљало (Diener 2000). Осим тога, субјективно благостање има и функционалне аспекте - са њим су позитивно повезани квалитет менталног и физичког здравља, дужина живота, емоционална стабилност, виталност, оптимизам, фреквенција доживљавања позитивних афеката, самопоштовање, ефикасност, мањи ниво стреса и лакше превазилажење истог, социјалбилност, допадљивост у очима других итд. (Lyubomirsky et al. 2005, Danner et al. 2001, Huppert and So 2011). Најзад, индикатори субјективног благостања потенцијално допуњују објективне индикаторе квалитета живота неког друштва (Diener and Suh 1997), о чему ће касније бити више речи.

Тако, може се говорити о позитивној психологији као засебном пољу истраживања, па чак и о, мада мање познатој, позитивној социологији (Stebbins 2009).²

Економистима конкретно, није први пут да се баве изучавањем субјективног благостања, нарочито када се има у виду осамнаестовековна италијанско-просветитељска традиција политичке економије. Наиме, за разлику од смитовског фокуса на богатству народа, његовој дистрибуцији, стварању и расту, за италијанске економисте тога доба може се рећи да су се, синтетишући схоластичко *јавно добро* и утилитаристичку *срећу*, занимали првенствено за стварање, дистрибуију и раст „јавне среће” (*felicità pubblica*) (Loria 1904. према: Porta 2015).³ Међутим, са каснијим настанком тзв. нове економије благостања, дошло је до одбојности према изучавању субјективног благостања услед немогућности објективног опажања истог. Овакав поглед је до скоро био доминантан (Stutzer and Frey 2004), односно до праве „револуције у економији” (Frey 2008) када је субјективно благостање поново почело да се сматра легитимним предметом истраживања, па чак и, према појединим економистима – јединим легитимним (нпр. Layard 2005).

Већ у радовима Галбрајта (Galbraith), Скитовског (Scitovsky), Хирша (Hirsch), Хиршмана (Hirschman) и Џорџеску-Регена (Georgescu-Roegen) увелико су владала мишљења да су економски индикатори само делимично повезани са благостањем нација (нпр. Kuznets 1934, према: McManners 2010), а не нужно позитивно како су

² Како тврди Винховен (Veenhoven), вероватно јунајстакнутији социолог унутар ове области, субјективно благостање појединаца произилази из друштвеног система, док је истовремено и детерминанта друштвено релевантног понашања, па као такво свакако треба да буде предмет интересовања социолога (Veenhoven 2008).

³ Иначе, новонастала италијанска политичка економија је главни фокус интересовања постављала на *јавну срећу*. Посебно треба истаћи Лудовика Антонија Мураторија (Ludovico Antonio Muratori), који је 1749. први употребио термин *јавна срећа*, као и Ђузепе Палмијерија (Giuseppe Palmieri) и Пјетра Верија (Pietro Verri). Нешто касније „у Француској, филозофи-економисти као што су Русо (Rousseau), Лиге (Ligue), Моперти (Maupertuis), Некер (Necker), Тјурго (Turgot), Кондорсе (Condorcet) и Сисмонди (Sismondi), су сви дали срећи место у својим анализама, а *félicité publique* је била једна од кључних идеја француског просветитељског покрета” (Bruni 2007: 28). Иако у Енглеској и Шкотској изучавање среће није много заостајало, нарочито у смислу њене повезаности са богатством (Bruni 2006, према: Bruni 2010), ондашњим мислиоцима је замерано да се у том смислу превише фокусирају на богатство на уштрб среће (Sismondi 1819, према: Bruni 2007). Оно што је, међутим, ново у савременим истраживањима у односу на класичне идеје је што се срећа сматра емпиријски мерљивом (Bruni 2007).

раније тврдили, рецимо Маршал (Marshall) или Кејнз (Keynes)⁴ (Bartolini et al. forthcoming). Потоње становиште би се могло приписати и Артуру Сесилу Пигуу (Arthur Cecil Pigou), према којем „постоји јасна претпоставка да промене у економском благостању индукују промене у социјалном благостању у истом смеру, ако не у истој мери” (Pigou 1932, према: Abramovitz 1959: 3). Међутим, велики број истраживања (о којима ће бити више речи) је ову тврдњу одбацио као неосновану, и показао да у многим западноевропским земљама и Сједињеним Америчким Државама након Другог светског рата није долазило до повећања субјективног благостања популација и поред оствариваног огромног економског раста. Ово уједно представља и основу за један од главних приговора економском расту развијених друштава. Други приговор, тренутно још доминантнији, заснива на штетности раста из персептиве очувања животне средине. За оба правца критике се може рећи да су настали отприлике средином 70-их прошлог века. Они потенцијално имају прилично крупне импликације по економске политике широм света, што је нарочито битно када се има у виду обим значаја који се још увек приписује економском расту као и тежње за његовом максимизацијом. Владе, међународне институције и политичке организације, мада често само декларативно, све више узимају у обзир резултате истраживања унутар ове научне области. Веома је битно то да је, најпре започевши у Бутану још од 1970. и касније и у Кини, Аустралији, Канади, Тајланду, Уједињеном Краљевству, Француској итд. увећање субјективног благостања становништва почело да се сврстава у експлицитне циљеве јавне политике или да се периодично мери (Helliwell 2011, Kahneman and Krueger 2006, Derclaye 2013). Даље, ту је и истакнута *Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress*, са својим извештајем о индексу благостања који би требало да замени тренутно веома коришћене индикаторе засноване на приходима (Stiglic, Sen and Fitoussi 2009, према: Sarracino 2010).⁵ Слично је и са *Better Life* иницијативом коју је 2011. Покренула Организација за економску сарадњу и развој, као и са *Манифестом благостања за напредно друштво* (Marks and Shah 2004). Најзад, ту су и настојања истакнутих истраживача, из различитих научних дисциплина, као што су Лејерд

⁴ Одмах након Другог светског рата, када је БДП почео нашироко да се употребљава као примарни индикатор благостања унутар земаља, Кузнец (Kuznets) је по поменутој основи упућивао критике на рачун раста као главног циља економских политика.

⁵ Мајкл Фрис (Michael Frese), бивши председавајући *International Association of Applied Psychology* је својевремено упућивао захтеве УН да усвоје мерење субјективног благостања као део својих регуларних националних статистичких извештаја (Diener et al 2008).

(Layard) (Layard 2005), Динер (Diener) (Diener 2000), Селиџмен (Seligman) (нпр. Diener and Seligman 2004) или Канеман (Kahneman) (нпр. Kahneman et al. 2004), да укажу на значај повећања субјективног благостања популација.⁶ На макронивоу, повећавање субјективног благостања нарочито постаје битно када се има у виду не нужно оправдано, али доминантно инсистирање на неограниченом економском расту без обзира на његову одрживост, нарочито еколошку.

Међутим, постојећа научна литература је још увек заснована на недовољно чврстим доказима о повезаности између економског раста и субјективног благостања, и то нарочито када је реч о искључиво развијеним друштвима. Досадашња истраживања унутар овог поља, готовоу свим случајевима у анализу укључују различите типове земаља према економској развијености, без ограничавања на појединачне типове. Међутим, услед закона опадајуће маргиналне корисности, таква истраживања се не чине довољно оправданим. Ту се, у ствари, пре свега поставља питање сврхе анализирања земаља без обзира на развијеност, са обзиром на то да правилности у вези са њиховим растом и благостањем не би требало да су истоветне природе у случајевима развијених и неразвијених земаља. Зато се истраживачки оправданијим чини да се анализе ограниче искључиво на више или мање развијене земље. Потоње су, најзад, у великој мери погодније за анализу услед веће доступности података, али и њиховог већег обима, репрезентативности и квалитета уопште. Осим овога, досадашњим истраживањима се могу упутити замерке везане за квалитет коришћених података и начин њихове обраде, о чему ће касније бити више речи.

Са обзиром на наведено, главни циљеви овог истраживања биће да се испитају неопходност и оправданост садашњег нивоа економског раста економски развијених европских земаља, првенствено у смислу користи које он потенцијално доноси по субјективно благостање тих популација, а затим и у смислу његове еколошке одрживости. Наиме, утилитаристички посматрано, два кључна аспекта везана за сврху и оправданост економског раста су његов потенцијални допринос увећању субјективног благостања популација и његова одрживост (зарад опстанка наредних генерација, који је под знаком питања услед, између осталог, еколошки заснованих

⁶ Према утилитаристима, квалитет одређеног друштва би требало да се процењује помоћу износа среће који осећају његови припадници, па би, дакле, најпожељније друштво било оно које обезбеђује највећу срећу за највећи број (Veenhoven and Kalmijn 2005).

негативних екстерналија раста⁷). У ту сврху биће неопходно истражити природу и јачину повезаности између економског раста и субјективног благостања популација ових земаља, као и последице које њихов раст доноси у еколошком смислу.⁸ Из утилитаристичке перспективе дакле, да би се поменути главни економски циљ који данашње владе себи декларативно постављају могао сматрати оправданим, биће потребно показати да је даљи економски раст неопходан услов за повећање нивоа субјективног благостања популација, као и да земље појединачно свој економски раст остварују уз последице у еколошком смислу у оноликој мери колико им њихов биокапацитет то дозвољава. Ипак, главни фокус истраживања биће на првом наведеном аспект.

Теоријски оквир истраживања

У фокусу емпиријских истраживања индивидуалног благостања тренутно су конструкти који су се генерално развили из две традиције – еудаимонијске и хедонистичке (Pavot 2013). Конструкт тзв. психолошког благостања произилази из аристотеловске еудаимонијске традиције и огледа се у моралном живљењу и остварењу

⁷ В. Keijzers 2005.

⁸ Одрживост се, заправо, може сматрати кључним аспектом повезаности субјективног благостања и економског раста (Tichy 2013, Helliwel et al. 2012, Stiglitz et al. 2009). Овде до изражаја долазе две ствари. Прво, како каже Халивел (Helliwel 2014) постоји потреба да се смањи релативан значај уопште материјалног за субјективно благостање, првенствено пошто су приходи, у поређењу са другим факторима, неправилније дистрибуирани и много тежи за акумулацију без наношења додатне еколошке штете. Друго, постоји очигледна потреба да се смањи обим до којег су већи приходи зависни од веће употребе природног капитала. Хеливел додаје да су осмишљавање и примена оваквих акција и мера компликовани, те да према већини прогноза имају мале шансе за довољно велики и брз утицај.

пуних потенцијала,⁹ а конструкт субјективног благостања из епикурејске филозофије и хедонистичке традиције благостања и огледа се у превладавању пријатних над непријатним осећањима.

Још од средине 80-их прошлог века, када је појам субјективног благостања у научној литератури почео нашироко да се употребљава, не постоји потпуно слагање око његовог одређења нити саставних делова; широка употреба појма започела је радовима најистакнутијег психолога унутар ове области, Едварда Динера (Edward Diener), који је најпре тврдио да је реч о појму који представља синоним за срећу (само што је више научан и мање нејасан) (нпр. Diner and Scollon 2003, Diener and Diener 1996). Његово одређење субјективног благостања, које се и данас најчешће користи је „афективна и когнитивна евалуација живота“ (Diener et al. 2002: 63) при чему се прва односи на доживљавање што више позитивних и што мање негативних емоција, а друга на висок степен задовољства животом тј. позитивну општу евалуацију нечијег живота. Према већ помињаном холандском социологу Винховену, такође постоји разлика између когнитивне и афективне компоненте, међутим, он одређује срећу (коју такође сматра синонимом за субјективно благостање, али и задовољство животом) као укупну евалуацију живота, која потиче из два извора информација – когнитивног поређења са стандардом доброг живота и афективном информацијом о томе како се неко осећа највећим делом времена (Veenhoven 2008).

Социолози, а нарочито економисти, у поређењу са психолозима посвећују мање пажње одређивању ових појмова.¹⁰ Тако, можда најистакнутији економисти унутар овог поља, Фреј (Frey) и Штуцер (Stutzer) (Frey and Stutzer 2006) појмове субјективног благостања, позитивних и негативних афеката, среће, задовољства животом, па чак и квалитета живота све сматрају синонимима. Као највише научни израз они такође користе субјективно благостање (Frey and Stutzer 2012). И други истакнути економисти субјективно благостање сматрају синонимом за срећу (према: Bruni and Porta 2007). За Освалда (Oswald) (Oswald 1997) срећа је синоним за задовољство, а за Истерлина (Easterlin) (Easterlin 2001) срећа, субјективно благостање, задовољство, корисност,

⁹ За конструкт психолошког благостања може се рећи да се састоји из шест чинилаца, а то су аутономија, управљање околином, лични раст, позитивни односи са другима, поседовање сврхе у животу и самоприхватање (Ryff and Singer 1998, према: Huppert et al. 2008).

¹⁰ Узгред, психолошка истраживања субјективног благостања су у великој мери сложенија, а спроводе се у експерименталним условима још од 50-их година прошлог века (Bruni 2006).

благостање и добробит су све појмови који се могу користити као синоними. И у овом истраживању, субјективно благостање и општа срећа ће се користити као синоними, а задовољство животом као различит, али њима сродан појам, што ће бити аргументовано. На овом месту је корисно само у назнакама напоменути два релативно старија, али и даље веома присутна схватања – прво, према којем задовољство животом одражава појединчеву перципирану дистанцу од својих аспирација (Campbel et al. 1976) и друго, према којем је срећа резултат баланса између позитивних и негативних афеката (Bradburn 1969). О овим становиштима ће касније бити више речи.

Позитивни и негативни афекат се односе на искућавање позитивних и негативних емоција, односно организованих психофизиолошких реакција које се дешавају због релевантних информација у окружењу (Lazarus 1991, према: Diener 2009). Важно је поменути и идеју да би афективне евалуације требало да чине основу за процену субјективног благостања (према: Diener et al. 2003). Овде је битно истаћи и однос између позитивних и негативних афеката, о којем постоје два међусобно супротстављена становишта. Прво, да су они међусобно независни и раздвојени тј. да на њих утичу одвојени фактори, који су, опет, последица деловања различитих варијабли, и да би их, самим тим требало независно и мерити (Bradburn 1969, Diener 1995). Супротно томе је становиште да је срећа заправо континуум афеката који осцилира од екстремно негативног до екстремно позитивног краја, што имплицира да се једна особа не може у једном тренутку осећати и срећном и несрећном (Layard 2005, према: Ott 2006).

Како је реч о субјективној мери субјективног конструкта, мерење субјективног благостања је посебно проблематично и методолошки изазовно. Од техника мерења, ту су најпре различите методе самопроцењивања, које се заснивају на становишту да појединци најбоље знају како се они сами осећају (Stiglitz et al. 2009, OECD 2011). Овде су најчешће у употреби евалуације живота „као целине” – пре свега о задовољству животом и о општем осећају среће.¹¹ У случају задовољства животом, једно од

¹¹ Да ли се фокус ставља на хедонистички аспект благостања, као што чине Канеман и Кругер (Kahneman and Krueger 2006), или на психолошко функционисање и поседовање сврхе у животу, као што чине Хаперт и сарадници (Huppert et al. 2009), између осталог, огледа се у примени техника мерења – оне се пре свега разликују према томе да ли су фокусирање на хедонистички ниво афекта (афективну компоненту) или задовољство животом (когнитивну компоненту). С тим у вези је и разлика између наводно, два квалитативно потпуно различита чиниоца субјективног благостања - „доживљене” и

најчешће постављаних питања испитаницима гласи: „Узимајући све у обзир, колико сте задовољни својим животом у последње време?”¹² на које се обично одговара помоћу једанаестостепенске скале. Када је реч о *мултиајтемским* скалама, на пример, веома коришћена је *Satisfaction With Life Scale* (Diener et al. 1985) која је сачињена од следећих исказа: „У већини ствари, мој живот је близак мом идеалу”, „Услови мог живота су одлични”, „Задовољан сам својим животом”, „Досад имам важне ствари које желим у животу” и „Ако бих живео свој живот из почетка, не бих променио скоро ништа”. На ове исказе се одговара помоћу седмостепенске скале^{13,14,15}. Када је реч о мерењу укупне среће, питање које се врло често поставља је, на пример: „Када се узму све ствари у обзир, колико бисте рекли да се осећате срећним на скали од 0 до 10? 0 значи да се не осећате нимало срећно, а 10 потпуно срећно”. Од *мултиајтемских* скала, може се истаћи *Subjective Happiness Scale* (Lyubomirsky and Lepper 1999), која се састоји из следећих исказа: „Уопште, сматрам се веома срећном особом”, „У поређењу са већином својих вршњака сматрам се срећним”, „Неки људи су генерално врло срећни. Уживају у животу без обзира на то шта се дешава, добијајући највише од свега. У којој мери ова карактеризација описује вас?” и „Неки људи генерално нису баш срећни. Иако нису депресивни, никад не изгледају срећно колико би могли да буду. У којој мери ова карактеризација описује вас?”. На питања се одговара помоћу седмостепенске скале.

Затим, технике квантификације доживљавања афеката су такође у великој мери разрађене и често употребљаване, и то највише тзв. метода узорковања искустава (*Experience sampling method*) (Csikszentmihalyi and Hunter 2003) и метода реконструкције дана (*Day Reconstruction Method*) (Kahneman et al. 2004). Прва

„запамћене” среће, коју праве Кругер и сарадници (Krueger et al. 2008 према: Tadić 2011). Први се односи на афективну, а други на когнитивну компоненту субјективног благостања.

¹² Ово питање поставља се, на пример, у *World Values Survey*, *European Social Survey* и у *European Values Study*.

¹³ Ово је уједно и једна од најпоузданијих *мултиајтемских* скала животне евалуације (OECD 2013).

¹⁴ Мере субјективног благостања показују висок степен валидности и поузданости. Срећније особе се више смеју, оцењене су као срећније од стране људи из своје околине, исказују више позитивних емоција него негативних, оптимистичније су и екстравертније, имају квалитетнији сан, теже ће извршити самоубиство итд. (према: Frey and Stutzer 2007, Lucas and Diener 2008). Осим тога, скале субјективног благостања имају висок степен унутрашње конзистенције (нпр. Diener et al. 2011, Bjørnskov 2010) и степен *test-retest* слагања (нпр. Krueger and Schkade 2008).

¹⁵ Ту су и *Cantril self-anchoring striving scale* (које користи Gallup) и *Personal Well-being Index* (International Wellbeing Group 2006).

прикупља податке у реалном времену и природном окружењу, тако што испитаници носе са собом уређај на којем у случајним или фиксним временским интервалима, неколико пута дневно, одговарају на групу питања у вези са афектима и њиховим интензитетом у датом тренутку, а након неколико недеља се врши сабирање одговора. Друга метода се заснива на реконструкцији појединих периода из претходног дана уз структурисани упитник, у светлу позитивних или негативних афеката.¹⁶ Од скала за мерење афеката, може се издвојити, на пример, *Positive and Negative Affect Schedule* (Crawford and Henry 2004), коју чини листа од по десет позитивних и негативних афеката.

У-индекс (од *Unpleasant*) мери удео времена унутар дана током којег појединац проводи доживљавајући претежно непријатне емоције. Његова релевантност се огледа у томе што су периоди доминирајућег негативног афекта код највећег броја људи релативно ретки (Kahneman and Krueger 2006).

Најзад, ту је и неурофизиолошки приступ, према којем се субјективно благостање може квантификовати праћењем можданих активности – помоћу функционалне магнетне резонанце. Наиме, код срећнијих појединаца постоји карактеристичан образац електрокортикалне активности – позитивне емоције су повезане са активностима у левој страни префронталног кортекса, а негативне у десној (Davidson 2004, према: Lucas and Diener 2008). За недостатке оваквог типа мерења в. Melo 2011.¹⁷

Даље ће бити речи о основама повезаности субјективног благостања и економског раста. Још од краја осамнаестог века национални приход је играо централну улогу у економској анализи. И касније, односно, од 20-их година прошлог века, он је почео нашироко да се употребљава као главна мера економског благостања, и као такав, доводи у везу са „социјалним благостањем”. Тако, енглески економиста Артур Сесил Пигу (Arthur Cecil Pigou) (нпр. Pigou 1920, према: Easterlin 2004) је разликовао

¹⁶ О предностима и недостацима ових метода в. OECD 2013. Иначе, у циљу превладавања њихових недостатака постоје и, мада не толико заступљене, алтернативне мере као што су учесталост смејања, вербалне експресије, већ помињане процене других, блиских особа итд. (Tadić 2011).

¹⁷ У погледу различитих метода мерења субјективног благостања, Канеман (Kahneman 1999) разликује субјективну и објективну срећу - од којих се прва мери самопроценом испитаника, а друга праћењем тренутних нивоа корисности током одређеног периода. Резултат који би се добио праћењем можданих активности односио би се, тако, на објективну срећу, исто као у случају методе узорковања искустава; глобалне самопроцене се дакле, односе се на субјективну срећу (Frey and Stutzer 2010).

социјално благостање и, према њему, релативно ужи појам економског благостања, за који је тврдио да може директно или индиректно бити доведен у везу са самерљивом количином новца. Он је конкретније, заступао тезу да промене у економском благостању наговештавају промене у социјалном благостању у истом правцу, ако не у истој мери (Pigou 1932 према: Abramovitz 1959). То је позиција коју и данас заступају многи економисти (нпр. Stevenson and Wolfers 2013) и социолози (Hagerty and Veenhoven 2003; 2006, Veenhoven and Vergunst 2013), али и често критикована позиција (нпр. Eastelin et al. 2010, Easterlin and Angelescu 2010). Прва озбиљнија критика ове идеје потиче од Мозеса Абрамовица (Abramovitz 1959), а први који је покушао да емпиријски утврди ваљаност ове тезе је већ помињани Истерлин, у чланку под називом *Does Economic Growth Improve the Human Lot? Some Empirical Evidence* (Easterlin 1974), чиме је покренуо лавину истраживачких подухвата на ту тему. Подаци којима се служио указивали су на неваљаност Пигуове тезе¹⁸, међутим, како је поменуто, ова дебата је и данас врло жива међу економистима и социолозима.

Када се посматра крос-секционо, досад је много пута утврђивана позитивна корелација између бруто домаћег производа по становнику земаља и субјективног благостања њихових популација¹⁹ (нпр. Diener et al. 1999, Diener et al. 1995, Di Tella et

¹⁸ У овом смислу Хирш (Hirsh 1977, према Donovan et al. 2002) је заступао идеју о „друштвеним границама раста”.

¹⁹ Интернационалне крос-секционе регресије БДП-а по глави становника су одавно широко распрострањене у друштвеним наукама (Easterlin 2013a). Налази о статистички значајним повезаностима БДП-а по становнику и других економских, социјалних и политичких варијабли су редовна појава, што се готово увек тумачи као доказ ефеката економског раста на посматране варијабле. Како наводи Вилијам Истерли (William Easterly) (Easterly 1999), највећи број индикатора благостања заиста јесте у просеку својственији богатијим друштвима. Међутим, он је сумирао 81 индикатор квалитета живота током година 1960. 1970. 1980. и 1990. унутар великог броја земаља и установио да су ове корелације највећим делом привидне - БДП по глави има утицај на квалитет живота који је значајан, позитиван и важнији него други фактори невезани за раст у само 6 до 32 случаја (у зависности од технике анализе). У основи корелације између БДП-а и благостања могу бити многи фактори као што су већи степен стабилности (нарочито политичке), демократичности, слободе, људских права, једнакости итд. (Diener and Biswas-Diener 2002). Занимљиво, и климатски услови такође могу бити један од фактора који подижу и БДП, и осећај среће међу становништвом (Stevenson and Wolfers 2008). Интересантна је и Истерлинова аргументација о потенцијалној привидности оваквих корелација (в. Easterlin 2013a). Осим привидности, овде је врло битно и питање смера повезаности, о чему више у нпр. Kenny 1999. Даље, поједини аутори скрећу пажњу и на негативне нуспродукте који често иду уз економски раст, које могу бити од користи у објашњењу изостанка раста субјективног благостања и поред економског раста, о чему ће касније бити

al. 2003, Leigh and Wolfers 2006, Myers and Diener 1995, Deaton2008, Helliwell et al. 2012). Најобухватније истраживање овог типа потиче од Стивенсонове и Вулферса (Stevenson and Wolfers 2013), који су користили *Gallup*-ове податке сакупљане у 155 земаља са преко 95% укупне светске популације, у периоду између 2008. и 2012. и утврдили постојање позитивне приближно линеарне корелације између логаритма БДП-а по становнику и задовољства животом. Исто се може закључити и на основу других *Gallup*-ових података сакупљаних у 123 земље (Deaton2008).

Међутим, када се посматрају временске серије унутар земаља или група земаља постоје прилична доза неслагања међу ауторима о томе да ли важи иста повезаност, а нарочито о томе да ли важи независно од нивоа развијености земље. Једна група аутора, окупљена око Истерлина, заступа тезу о непостојању дугорочне повезаности између БДП-а и субјективног благостања (и то без обзира на тип развијености), тезу која се у литератури означава као Истерлинов парадокс (парадокс јер ови, наводно, јесу повезани крос-секционо али не и кроз време) (нпр. Easterlin et al 2010). Друга група заступа тезу о позитивној повезаности ових варијабли, и то поново, без обзира на развијеност и то да ли се посматра крос-секционо или кроз време (нпр. Hagerty and Veenhoven 2003). Између ових, могла би се сврстати теза о позитивној повезаности али само до одређеног степена развијености (износа БДП-а по глави), након које она престаје да важи.

речи. Углавном, Лејерд (Layard 2009), рецимо, чињеницу да од 60-тих година прошлог века није дошло до пораста осећаја среће у Великој Британији и САД упркос расту животног стандарда, објашњава неутрализовањем од стране погоршања међуљудских односа (већим уделом распаднутих породица, мањом кохезивношћу заједнице уопште итд.), већим стресом на радном месту итд. Према њему, наиме, најштетнији ефекат по срећу људи је пад поверења у друге, јер за већину људи врло битна детерминанта среће је осећај да су остали људи на њиховој страни, да им не представљају претњу. А управо је проценат оних који сматрају да се већини других људи може веровати у Великој Британији и САД опао са 55% 1960. на 35% 2010. године; за пад друштвене кохезије нарочито је заслужан раст индивидуализма, нарочито у САД (ibid). И према Хеливелу (Halliwell) и Патнаму (Putnam) (Halliwell and Putnam 2004), већина истраживања показује да људи који перципирају људе из окружења као оне којима се може веровати, исказују већи степен задовољства животом и осећаја среће. Патнам (Putnam 2001a, према: Diener and Seligman 2004) је открио дугорочно опадање нивоа поверења у друге људе и владине институције у неколико западних друштава. Ту је и пратећа култура материјализма која људе одвраћа од супстанцијалнијих извора среће (Lane 2000, према: Fischer 2008, Kasser and Ryan 1993), као и, коначно, мањак слободног времена (Diener and Biswas-Diener 2002).

Постоји много примера који иду у прилог прве наведене тезе (тези коју би критиковао Пигу, а бранио Абрамовиц). Пре свега, када је реч о појединачним земљама, на пример, у САД је у периоду између 1972. и 2004. БДП по становнику скочио 1,8 пута, а осећај среће међу тамошњом популацијом није нимало порастао, чак је можда и опао (Fischer 2008). Исто тако, иако је становништво САД 1995. у поређењу са 1957. имало дупло већи БДП и дупло веће просечне приходе, оно се није осећало срећније – 1957. 35% њих се изјашњавало као „врло срећно”, а 1995. се тако изјашњавало око 32% (Myers and Diener 1995).²⁰ Подаци везани за Јапан указују на исто – у периоду између 1958. и 1987. тамошњи БДП по глави се упетостручио, а ниво субјективног благостања остао непромењен (Veenhoven 1994).²¹ Такође, унутар девет западноевропских земаља између 1973. и 1989. била је изражена стагнација просечног нивоа субјективног благостања, при чему је БДП по становнику у зависности од земље порастао између 25 и 50 процената (ibid). И друга истраживања земаља Западне Европе указују на исто (више о томе у: Inglehart et al. 2008). Када се посматрају групе земаља Европу одликује слична ситуација – према *Eurobarometer*-овим подацима, у 12 најстаријих чланица ЕУ између 1973. и 1997. ниво задовољства животом је тежио да буде константан (Blanchflower and Oswald 2002). Лејерд и сарадници (Layard et al. 2010) су дошли до сличног закључка посматрајући 16 западноевропских земаља у периоду 1973–2007. Такође, у 15 развијених европских земаља и САД између 1965. и 1990. просечан годишњи економски раст је био 2,4%, а раст просечног нивоа субјективног благостања готово једнак нули (Diener and Oishi 2000). Коначно, Истерлин (Easterlin 2013b) је анализирао податке из укупно 37 земаља (17 развијених у периодима од 21 до 34 године, затим, за 11 транзиционих источноевропских земаља у периодима од 12 до 22 године, и најзад, за 9 неразвијених у периодима од 15 до 33 године). За сваку од ове три групе земаља добио је исти резултат – интензитет економског раста није повезан са интензитетом промена субјективног благостања. Битно је напоменути да, када се посматра по краћим временским периодима, субјективно благостање и БДП теже да се

²⁰ Осим тога, од 1974. до 1994. продуктивност у САД је порасла толико да је, на пример, у просеку било потребно три радна дана како би се стекли приходи за телевизор у боји, у поређењу са три недеље у периоду од двадесет година пре тога (Templeton 1999, према: Diener and Biswas-Diener 2002).

²¹ Јапанци се нису осећали срећније иако су у истом периоду уређаји за домаћинство попут машина за прање судова, фрижидера и телевизора постали скоро универзални; аутомобиле је поседовало 60% становништва, у поређењу са тек 1% 1958. године (Easterlin 1995).

крећу заједно, што је није случај када се посматрају временске серије од десет или више година (Easterlin. et al 2010).²²

Са друге стране, знатан број истраживања упућује на другачије закључке, и пре подупиру Пигуову тезу насупрот Абрамовицевој. Пре свега, поједини аутори, на основу позитивине крос-секционе корелације између БДП-а и субјективног благостања, неосновано износе закључке о њиховој међусобној узрочној повезаности (нпр. Inglehart et al. 2008), тако да, на пример, наводно свако дуплирање БДП-а доноси константан раст задовољства животом (Deaton 2008). Анализирајући временске серије различитог трајања на основу података из земаља без обзира на ниво развијености, до закључка о позитивној повезаности такођесу дошли многи други аутори. Тако, користећи *Eurobarometer*-ове податке, за скуп од 9 земаља од 1973. до 2007. као и податке из *World Values Survey* за 79 земаља од 1980. до 2004. Стивенсонова и Вулферс (нпр. Stevenson and Wolfers 2008), можда највећи критичари Истерлинових теза, често су откривали позитивну повезаност између промена БДП-а и промена раста субјективног благостања.^{23,24} До истих закључака су дошли Сакс (Sacks) и сарадници (Sacks et al. 2012) користећи податке из чак шест извора (*World Values Survey*, *Eurobarometer*, *International Social Survey Program*, *Gallup*, *PEW Global Attitudes* и *Latinobarometro*). Винховен (Veenhoven) и Ферхунст (Vergunst) (Veenhoven and Vergunst 2013) сматрају да ће у просеку 1% раста БДП-а по глави на годишњем нивоу довести до раста просечног субјективног благостања на скали 0-10 за 0.00335; односно при економском расту од 5% током 60 година, за један степен на скали. То је просек за свих изучаваних 67 земаља различите развијености, за периоде од 10 до 40 година. Са обзиром на то да ће се ово истраживање бавити претежно релативно развијеним земљама, битно је поменути истраживање Хејгертија (Hagerty) и Винховена (Hagerty and Veenhoven 2003) у којем је пронађена позитивна корелација између раста и промена субјективног

²² Ова идеја била је изложена и раније у: Hagerty and Veenhoven 2006.

²³ У истом истраживању, они су посматрали истоветност кретања БДП-а са једне, и среће и задовољства животом, са друге стране. Користећи податке из *World Values Survey*, из земаља обухваћених различитим временским периодима, установили су да од укупно 101 кретања, економски раст и срећа су се кретали у истом смеру у 67 случајева (од тога у 58 случајева раст обе варијабле, а у 9 пад), а у различитом у 34 случаја (од тога у 25 случајева био је приметан економски раст уз пад среће, а у 9 пад БДП-а праћен растом среће). Задовољство животом је на овај начин у мањој мери повезано са економским растом - они су се кретали истоветно у само 51 од 101 случаја.

²⁴ В. и: Sacks et al. 2010.

благостања у 21 земљи, али подељених у три групе на основу развијености. У случају најразвијеније групе земаља (у коју је спадало само пет њих, а од којих је свака просечно имала преко 17.500 америчких долара БДП-а по становнику), 1% раста БДП-а у просеку доноси повећање субјективног благостања за 0.004 степена на десетостепеној скали. У случају средње развијених земаља, то је 0.006 степени, а најмање развијених 0.01 степен. Међутим, ови аутори остављају могућност да је повезаност привидна.

И у случајевима мање развијених земаља откривена је повезаност између две варијабле, на шта могу указивати примери Индије, Мексика и Филипина (Layard 2005 према: Bruni and Porta 2007). Помињани Дитон (Deaton 2008), и Стивенсонова и Вулфепс (Stevenson and Wolfers 2008) су показали да је повезаност између БДП-а и субјективног благостања лог-линарна тако да не постоји тачка од које се губи њихова повезаност, као и да је, конкретније, градијент БДП по глави-субјективно благостање око два пута стрмији у случају сиромашних земаља него у случају богатих. Потоњи аутори тврде да повезаност не само да постоји, него је изузетно јака између земаља, унутар земаља, и током времена. Даље, њихови резултати указују на то да је поменути градијент богатство-срећа скоро истог нагиба унутар земаља и између земаља. Како је речено, поједини аутори (нпр. Easterlin and Sawangfa 2010), пак, у овом случају заступају радикално другачију тезу да, не само да у случају развијених земаља не постоји позитивна повезаност између економског раста и раста субјективног благостања, већ да ни у случају земаља у развоју не постоји никаква повезаност ових варијабли.

Они који се противе Истерлиновим закључцима и доводе ваљаност парадокса у питање, сматрају да је у развијенијим друштвима просто већи ниво субјективног благостања него у мање развијеним и да ту нема никаквог парадокса – наводно, као што је јасно да се у просеку богатији људи осећају срећнијим него сиромашнији, популације богатијих земаља се осећају срећнијим – и то је кључни разлог због којег би чак и веома развијене земље требало да теже још већем расту. Другим речима, Истерлинов парадокс проглашава се Истерлиновом илузијом (нпр. Veenhoven and Vergunst 2013). Са друге стране, аутори који бране Истерлинову тезу, најчешће објашњавају парадокс помоћу неколико принципа. То су хипотеза релативног дохотка и теорија релативне депривације, затим теорија хедонистичке адаптације и теорија нивоа аспирација, а ту је и закон опадајуће маргиналне корисности.

Можда најчешће објашњење Истерлиновог парадокса лежи у хипотези релативног дохотка, економисте Џејмса Дизенберија (James Duesenberry).²⁵ На њу се позива изразито велики број аутора (према: Bruni 2007).²⁶ Према овој хипотези, корисност коју појединац црпи из одређеног нивоа потрошње је зависна од релативне магнитуде потрошње унутар друштва, пре него од апсолутног нивоа (Koçkesen 2008). Тачније, унутар друштава у сваком тренутку постоји „потрошачка норма” прихода или богатства, која представља референтни стандард у самопроцењивању свих припадника тог друштва – они испод те норме осећају мање задовољство, а они изнад веће.^{27,28} Временом, ова норма тежи да иде навише како општи ниво потрошње расте. Тако, увећање прихода било ког појединца може увећати његово благостање, али ако порасту свачији приходи осећај благостања ће остати непромењен.²⁹ Ово значи и да ако приходи расту само једном мањем делу припадника друштва у односу на остале, потоњима ће релативна (а самим тим и апсолутна) корисност бити мања. Референтна група, конкретно, може укључивати све припаднике датог друштва или неку подгрупу, као што су појединци из суседства или рецимо истог нивоа образовања (Ferrer-i-Carbonell 2005). Кларк (Clark) и Освалд (Clark and Oswald 1996) открили су да је задовољство послом пре одређено релативним, а не апсолутним приходом. Управо ово је послужило појединим ауторима за објашњење парадокса у случају Кине (нпр.

²⁵ О коренима ове идеје в. Veblen 1899. и Leibenstein 1950, а о сродним идејама Scitovsky 1976 и Hirsch 1977.

²⁶ Мада традиционално изучавање субјективног благостања није нешто на шта савремени економисти посебно обраћају пажњу, то није случај и са, релативно новијом Дизенберијевом идејом, као ни са америчком институционалном традицијом од Веблена (Veblen) до Галбрајта (према: Bruni and Porta 2007).

²⁷ На пример, око 50% испитаника би бирало мање реалне приходе уколико би они били већи у односу на приходе других (Solnick and Hemenway 1998, према: Paul and Guilbert 2013).

²⁸ Како је писао Маркс (Marx 1933: 33), „наше жеље имају своје порекло у друштву; зато их меримо у односу са друштвом; не меримо их у односу са објектима који служе њиховом задовољењу. Како су друштвене природе, оне су релативне природе.”

²⁹ У овом светлу, интересантно је поменути и тзв. ефекат хватања у коло, који подразумева повећање тражње за неким добром услед чињенице да други конзумирају исто. Узгред, Лајбенштајн (Leibenstein) (Leibenstein 1950) додатно разликује ефекат сноба и Вебленов ефекат. Ефекат сноба подразумева смањење тражње за добром услед тога што други исто конзумирају, а Вебленов ефекат односи се на раст тражње за добром услед његове релативне скупости.

Brockmann et al. 2009).³⁰ Наиме, како се корист тамошњег економског раста углавном прелила у руке неколицине, већини је релативно опало задовољство финансијама иако јој је финансијски положај порастао у апсолутном смислу.³¹ Ово важи и за друге транзиционе земље,³² као и САД.³³ Са друге стране, економска превирања по правилу диспропорционално погађају ниже слојеве (Weller et al. 2003) тако да када долази до наглог раста БДП-а, то се не мора одразити на корисност нижих слојева који чине велики део популације, док нагли пад БДП-а оставља негативног ефекта у највећој мери на исте те слојеве. И Полањи (Polanyi) је, између осталих, истицао улогу релативних разлика у богатству (према: Griffin 1988).³⁴

Ово је у тесној вези са теоријом релативне депривације. Релативна депривација се односи на процену неповољности положаја у којем се налази субјект у односу на одређени релевантни стандард, што код њега узрокује осећања љутње и озлојеђености (Pettigrew 2015). Стандард може чинити или појединац или група са којом је појединац у одређеном директном или индиректном односу (Merton and Rossi 1950, према: Åberg-Yngve et al. 2003). Ово је битно за Истерлинов парадокс са обзиром да је можда један од кључних приговора који се упућује БДП-у као мери благостања везан за изразито неравномерну дистрибуцију корисности добијених услед његовог раста и да те разлике, штавише, временом постају све веће (Fischer 2008).³⁵ Раст БДП-а може да произађе из раста прихода богатих група у друштву, а да се приходи нижих слојева у највећој мери не промене – он не доводи нужно до смањења сиромаштва или до ширег социјалног и економског развоја. Напротив, економски раст лако може довести до опадања задовољства положајем припадника нижих слојева и њихове депривације (док мањини апсолутни и релативни положај расту).

³⁰ У периоду између 1994. и 2005. кинески реални приходи по глави су скочили за 250%, а проценат врло срећних Кинеза је опао са 28% 1990. на 12% 2000. Просечно задовољство животом је на скали 1-10 опало са 7.3 на 6.5 (ibid.).

³¹ На то се додаје чињеница да је са одмицањем транзиције задовољство финансијама постајало много значајније за укупно задовољство животом јер су политичка лојалност или породичне везе постајали све мање значајни за задовољење потреба, у односу на поседовање новца (ibid.).

³² Graham and Pettinato 2002, Sanfey and Teksoz 2005.

³³ Fischer 2008.

³⁴ За критику оваквог схватања в. Veenhoven 2008.

³⁵ Фишер износи доказе о расту приходовних и разлика у богатству у САД и пита „зашто би требало очекивати да ће растуће богатство све мањег дела популације подићи просечан ниво среће?“ (Fischer 2008: 221).

Следеће могуће објашњење Истерлиновог парадокса црпи се из теорије хедонистичке адаптације – или хабитуације, како кажу поједини аутори (нпр. Layard 2003b) – која се такође нашироко употребљава још од самих зачетака емпиријских истраживања повезаности економског и социјалног благостања.³⁶ Овај процес поједини психолози сматрају чак и кључним за разумевање среће (Myers 1992, према: Diener et al. 2010). Најопштије речено, према овој теорији, побољшање објективних услова живота не доноси дугорочне позитивне ефекте по субјективно благостање, јер се оно увек изнова враћа на ранији ниво. Ова теорија је у многome сродна тзв. *set-point* теорији, према којој основне урођене црте личности у знатној мери одређују ниво субјективног благостања сваког појединца, тј. за сваког постоји одређен ниво субјективног благостања који је временом приближно константан.³⁷ Он може у зависности од околности варирати на краћи рок али дугорочно, дакле, тежи непроменљивости. Наравно, овде су веома изражене индивидуалне разлике које су плод, бар у одређеној мери, наследних утицаја заснованих на личности (Diener and Lucas 2008).³⁸ На основу ове теорије Брикмен (Brickman) и Кемпбел (Campbell) (Brickman and Campbell 1971) су сковали термин *хедонистичка покретна трака* – која увек и изнова враћа појединчев ниво субјективног благостања на његову почетну тачку (према: Easterlin 2005; Frey and Stutzer 2005). Другим речима, она се може одредити као процес или механизам који смањује ефекте (перцептивне, физиолошке, мотивационе, хедонистичке, свесне итд.) константног или понављаног стимулуса – то је адаптација на стимулусе који су афективно битни. Најпре је когнитивног карактера – укључује, рецимо, промене у интересовањима, вредностима, циљевима, свести или карактеризацији ситуације (Frederick and Loewenstein 1999). Хабитуација се појављује како у пожељним, тако и у непожељним ситуацијама – и добитници на лотоу и оболели од параплегике се након одређеног времена осећају приближно једнако срећним као у

³⁶ И добро је утемељена у психологији уопште (према: Stutzer and Frey 2004).

³⁷ Ове теорије су у толикој мери сродне да их поједини аутори сматрају једном истом теоријом (Bruni 2010).

³⁸ Личност је веома битан фактор нивоа субјективног благостања. На то указују многи налази о константности нивоа осећаја среће (нпр. Eid and Diener 2004), као и генетска истраживања која указују на то да је благостање делимично наследно – нпр. идентични близанци који су одгајани одвојено имаће много сличније нивое благостања него дизиготни одгајани заједно (Tellegen et al. 1988). Конкретно, можда чак више од 80 процената варијансе дугорочно стабилних нивоа субјективног благостања се може приписати урођеном темпераменту (Liken and Tellegen 1996).

периоду пре иницирајућег догађаја (Brickman et al. 1978, према: Ng 1997). Исто важи и за адаптацију на раст прихода (Stutzer 2004; Di Tella et al. 2007). Дакле, ова теорија може делимично објаснити због чега приликом раста богатства изостаје раст субјективног благостања (како на индивидуалном, тако и на нивоу земаља), што међутим, наравно, није универзални принцип.³⁹

Следећа теорија битна за објашњење Истерлиновог парадокса је теорија нивоа аспирација (в. Stouffer et al. 1949, према: Stutzer 2004), односно процес сталног раста аспирација без обзира на степен остварења циљева. Ниво аспирација се одређује као „гранични ниво између задовољавајућих и незадовољавајућих постигнућа” (Kahneman 1999, 14), па је према овој теорији субјективно благостање одређено раскорак између аспирација и постигнућа. У прилог томе иде велики број студија (према: Stutzer 2004). Како наводе Динер и Селицмен „у богатим земљама, све је више прихода потребно да би се одржао исти ниво благостања” (Diener and Seligman 2004: 6) – у САД између 1987. и 1994. године висина годишњих прихода сматрана потребном да би се „испунили сви снови” је порасла са 50.000 на 102.000 америчка долара, што је огромна разлика чак и када се има у виду стопа инфлације за тај период. Од оних који су 1995. зарађивали више од 100.000 долара годишње, 27 процената је сматрало да није могло себи да приушти све што им „заиста треба”, а 19 процената да троши скоро целокупне своје приходе на „основне потребе” (Schor 1998, према: Diener and Biswas-Diener 2002). Даље, приходи који су сматрани потребним да би се задовољиле потребе се дуплирао између 1986. и 1994. (United Nations Development Programme 1998). Најзад, Фреј и Штуцер (Freu and Stutzer 2002) су показали да је исти приход у САД, усклађен са инфлацијом, доносио више корисности 1973. него 1995. Како исти аутори наводе (Freu and Stutzer 2010), људи не желе, нити могу да доносе апсолутне судове, већ константно праве поређења са стањима из прошлости или формирају нека очекивања за будућност.

³⁹ Слично, лонгитудиналне студије (Oswald and Powdthavee 2008) показују да просечно задовољство животом опада код људи који су доживели блаже облике дисабилитета, али да се враћа готово на пређашњи ниво након отприлике две године. Међутим случај није исти са тежим облицима дисабилитета, где ни након две године нема потпуног повратка на ранији ниво (ibid.). Занимљиво је поменути и истраживање Смита (Smith) и сарадника (Smith et al. 2005) према којем испитаници који су доживели дисабилитет, а били су изнад медијане нето богатства - имали су у много мањем степену смањење нивоа субјективног благостања у односу на оне испод медијане. За још изузетака и неке од приговора овој теорији, в. Diener et al. 2010. За критику *set-point* теорије в. Lucas et al. 2004, или Veenhoven 1994.

Стално постављање виших препона чини да се увек жели више и да се никад не буде у потпуности задовољан. Тако, корисност по укупно благостање услед раста стандарда и потрошње може бити до одређеног степена поништена услед истовременог раста аспирација (Easterlin 1996, према: Diener and Seligman 2004).

Овај процес се стога назива и *покретном траком задовољства (satisfaction treadmill)* (Kahneman 2003). Могу се поменути и налази према којима је тренутни ниво прихода најважнија детерминанта нивоа прихода који се сматра довољним (Van Praag and Frijters 1999) тако да када долази до постепеног померања аспирација у односу на тренутни ниво корисности, ниво субјективног благостања се не повећава иако се ниво корисности апсолутно повећава. Конкретније, истраживања указују да померање преференција према већим приходима поништава око 60-80% очекиваног ефекта корисности повећања прихода (van Herwaarden et al. 1977 према: Stutzer 2004, Kapteyn et al 1976, према: Diener and Biswas-Diener 2002). Ни ови принципи, наравно, не важе универзално, али могу послужити као објашњења изостанка раста субјективног благостања и поред економског раста у горе поменутим случајевима.

Досад изнето се односило на искључиво развијеније земље и њихов раст, међутим, и падови БДП-а по становнику, више или мање нагли, могу у још већој мери бити повезани са падом субјективног благостања – са обзиром на то да се материјалне преференције вероватно не смањују толико брзо приликом пада материјалног стандарда, колико се повећавају кад стандард расте (Diener and Biswas-Diener 2002). И ово се може објаснити једним психичким процесом – аверзијом према губитку (Tversky and Kahneman 2000, Boyce et al. 2013). Интересантни су примери Белгије након 1979. (Inglehart and Rabier 1986, према: Diener and Biswas-Diener 2002), и бивших социјалистичких земаља где је у почетним транзиционим периодима долазило и до наглог пада бруто домаћег производа, и до пада субјективног благостања становништва (Inglehart and Klingemann 2000).⁴⁰ Са друге стране, у једној студији Истерлина и сарадника (Easterlin et al. 2010), показано је да нагли раст БДП-а, чак и у случају појединих земаља са релативно ниским нивоом БДП-а по становнику као што су Кина или Чиле, није био праћен никаквим растом субјективног благостања.

⁴⁰ Такође, током рецесија израженији су, на пример, брачни и ментални проблеми, при чему су обично диспропорционално више погађени појединци иначе нижег нивоа субјективног благостања (Liker and Elder 1983; Aldwin and Revenson 1986, према: Diener and Biswas-Diener 2002).

Још један битан аспект повезаности између богатства земаља и субјективног благостања њихових популација везан је за закон опадајуће маргиналне корисности. Наиме, међу ауторима углавном постоји слагање око тога да је крос-секциона повезаност позитивна и криволинијског типа, тако да свако повећање бруто домаћег производа има све мањег ефекта по субјективно благостање. Многи аутори су, како је већ помињано, приметили да економски раст, чак и у великом степену, често није био праћен никаквим растом субјективног благостања – након одређеног износа, додатни приходи доносе мало или нимало додатног субјективног благостања (Clark et al. 2008). Међутим, много је мањи степен слагања око тога где се конкретно налази тачка zasiћења од које ове две варијабле наводно више нису повезане.

Често заступана теза је да је висина БДП-а веома битна за субјективно благостање док биолошке потребе становништва нису задовољене, и да они након тога престају да корелирају (нпр. Di Tella and MacCulloch 2008). У истраживањима се тачка zasiћења најчешће проналази на нивоу између 8.000 и 25.000 америчких долара, мада такође постоје у великој мери другачији налази. Према Кенију (Кенпу) (Kenney 1999), рецимо, у Јапану је просечан осећај среће престао да расте већ на висини БДП-а по становнику од око 2.436 долара, мада је према једном од истраживања из 1975. које он наводи (не наводећи тачно које је то), та веза била изгубљена већ на износу од око 1.000 долара по глави становника. Са овиме се не би сложили Динер и Динер (Diener and Diener 1995), као ни и Инграм (Ingram) (Ingram 1992, према: Kenney 1999) према којима је пуко задовољење основних потреба становништва (у индекс основних потреба уврстили су приступ бактериолошки исправној води, стопу смртности одојчади, очекивану дужину живота при рођењу, санитарне погодности и просечан дневни унос калорија) значајно повезано са БДП-ом по становнику до његовог износа од око 4.000 долара - то је граница која раздваја „друштва опстанка” и „модерна друштва” (Inglehart et al. 2009, према: Clark and Senik 2010). Даље, према Лејерду (Layard 2003a) граница повезаности са осећајем среће је на око 15.000 долара БДП-а по становнику, мада је у његовим каснијим истраживањима (Layard 2006, Layard 2008) она на око 20.000 долара. Најзад, према Ди Тељи (Di Tella) и сарадницима (Di Tella et al. 2007, према: Clark and Senik 2010) граница је негде између 10.000 и 15.000 долара, а према Фреју и Штуцеру (Frey and Stutzer 2002) на износу око 10.000 долара.

Помињана истраживања која су уочавала лог-линеарну повезаност без ове тачке zasiћења (нпр. Deaton 2008, Stevenson and Wolfers 2008; 2013, Sacks et al. 2010; 2012)

нису узимала у обзир нивое економске развијености, што се услед закона опадајуће маргиналне корисности не чини истраживачки оправданим. Када се посматрају само релативно развијене земље не треба очекивати исте резултате као у случају развијених и неразвијених заједно. Међу досадашњим истраживањима, како се могло приметити, готово да нема испитивања повезаности економског раста и субјективног благостања у случају искључиво развијених земаља,⁴¹ а нарочито не помоћу метода и података који ће овде бити коришћени. Ово истраживање, које за циљ првенствено има преиспитивање заснованости Истерлиновог парадокса у случају развијених земаља, базираће се, тако, на следећем хипотетичком оквиру.

Општа хипотеза гласи да економски раст и промене субјективног благостања дугорочно нису повезани. Посебне хипотезе су следеће:

1. Просечан економски раст током посматраних периода не корелира са просечним променама субјективног благостања.
2. Током посматраних периода долазило је до значајних промена износа БДП-а по становнику, али не и нивоа субјективног благостања.
3. Промене БДП-а по становнику се не крећу у истим смеровима као промене нивоа субјективног благостања.

У даљем раду следи опис метода којима ће наведене хипотезе бити тестиране.

Метод истраживања

Истраживање ће се највећим делом заснивати на секундарној анализи података који потичу из *European Social Survey*,⁴² организованог од стране *European Research Infrastructure Consortium* из Уједињеног Краљевства. Реч је о прикупљању података анкетног типа које је досад вршено у шест таласа, на сваке две године почевши од 2002. Истраживање се врши у европским земљама, с тим да су у појединим таласима укључени Израел и Турска. Постоји 16 земаља које су расположиви подаци за све таласе истраживања. То су Белгија, Данска, Финска, Француска, Немачка, Ирска, Холандија, Норвешка, Португал, Словенија, Шпанија,

⁴¹ И постојећа истраживања таквог типа углавном користе податке из *World Values Survey*, који су слабо оцењени (о томе више у: Stevenson Wolfers 2008).

⁴² <http://europeansocialsurvey.org/data/>

Шведска, Швајцарска, Уједињено Краљевство, Мађарска и Пољска. За границу која раздваја развијене земље од мање развијених, у истраживању, биће узета просечна вредност БДП-а по становнику сваке године када су рађена истраживања која је премашивала износ од 18.000 америчких долара константне вредности из 2005. То је разлог због којег Мађарска и Пољска, са знатно нижим просечним БДП-ом, и поред доступности података неће бити укључене у главну анализу, а због којег ће Словенија, иако постсоцијалистичка за разлику од других, бити укључена у анализу. Први талас *European Social Survey*-а је чинило 42.359 испитаника из 22 земље, други 47.537 испитаника из 26 земаља, трећи 47.099 испитаника из 25 земаља, четврти 56.752 испитаника из 31 земље, пети 52.458 испитаника из 27 земаља и шести 54.673 испитаника из 28 земаља и АП Косово и Метохија. Битно је поменути да ће подаци из седмог таласа (за 2014.) бити доступни 2016. године, што би потенцијално омогућило да се продужи посматрани период истраживања. Величина узорака унутар сваке земље и у сваком таласу није мања од 1.500 испитаника, осим у случајевима земаља чији је број становника мањи од 2 милиона, где је минимална величина узорака 800.

Како расположиви подаци из *European Social Survey* обухватају период који је на самој граници Истерлиновог критеријума дугорочности, било би корисно у анализу укључити и податке из *European Values Study*, који омогућавају анализирање дужих временских серија. Они обухватају четири таласа истраживања, од којих је први спроведен 1981. над 19.378 испитаника из 16 земаља, други 1990. над 38.213 испитаника из 29 земаља, трећи 1999. над 41.125 испитаника из 32 земље, и најзад, четврти је спроведен 2008. над 67.786 испитаника из 46 земље. Из ове базе података у анализу ће бити укључени подаци из једанаест земаља које су учествовале у свим таласима истраживања, а то су Белгија, Данска, Француска, Немачка (у првом таласу само Западна Немачка), Исланд, Ирска, Италија, Холандија, Шпанија, Шведска и Северна Ирска, затим, подаци из још четири земље које су учествовале по три таласа, а то су Аустрија, Финска, Норвешка и Велика Британија, и најзад, на појединим местима биће укључене и Канада и САД, које су учествовале само у прва два таласа истраживања. Све земље из *European Values Study* које ће бити укључене у анализу имају просечан БДП по становнику у периоду 1981-2008. који премашује износ од 20.000 америчких долара константне вредности из 2005. Малта, која је учествовала у сва четири таласа истраживања из тог разлога неће бити укључена у главну анализу.

На појединим местима биће неопходна и анализа података који потичу од *European Quality of Life Survey*,⁴³ који је организовао *Eurofund*, а које је досад спроведено у три таласа, 2003. затим, 2007. и 2012. Први талас тог истраживања је обухватао 15 тадашњих земаља чланица Европске Уније, затим 10 кандидата за чланство, као и Бугарску, Румунију, и Турску. Узорак је

⁴³ <http://discover.ukdataservice.ac.uk/series/?sn=200013>

чинио најмање 600 испитаника по земљи, а у случајевима већих земаља према броју становника, најмање по 1.000, а укупно 26.257. У други талас била је укључена укупно 31 земља, од којих 27 земаља тадашње ЕУ, затим три земље кандидата – Турска, Хрватска и Македонија, као и Норвешка. Укупан узорак чинио је 35.634 испитаника, унутар сваке од земаља најмање по 1.000 њих. Коначно, у узорак за трећи талас истраживања ушле су тадашњих 27 земаља чланица ЕУ и још шест земаља ван тадашње ЕУ – Турска, Хрватска, Македонија, Србија, Црна Гора, и Исланд, а укупан узорак је укупно чинио 43.636 испитаника, опет, на свакој територији бар по 1.000. Нажалост, подаци из *European Quality of Life Survey* нису погодни за тестирање хипотеза које се односе на дугорчне повезаности, јер не покривају довољно дугачак временски период.

Две главне варијабле у истраживању су субјективно благостање и економски раст. Прва ће бити мерена уз помоћ питања о уопштеном осећају среће. Оно је у свим таласима *European Social Survey* и *European Values Study* гласило:

- „Узимајући све у обзир, колико бисте рекли да сте срећни?”

Испитаници су у свим таласима одговарали помоћу једанаестостепене скале, где је 0 значило „екстремно несрећни”, а 10 „екстремно срећни”. Ово питање је, поред питања о задовољству животом, једино питање о субјективном благостању које је постављано у свим овим таласима.

У *European Quality of Life Survey*, питање о уопштеном осећају среће је у свима таласима гласило:

- „Кад узмете све у обзир, на скали од 1 до 10, колико сматрате да сте срећни?”

На питање се одговара помоћу десетостепене скале, где 1 значи „веома несрећни”, а 10 „веома срећни”.

Подаци о задовољству животом, у оквиру *European Social Survey* и *European Quality of Life Survey* добијани су помоћу истог питања:

- „Узимајући све у обзир, колико сте задовољни својим животом у последње време?”

И на ово питање се у *European Quality of Life Survey* одговара помоћу десетостепене скале, где 1 означава „веома незадовољни”, а 10 „веома задовољни”, а у *European Social Survey*, поново, помоћу једанаестостепене скале.

Питања о позитивним и негативним афектима су, нажалост, постављана само у појединим таласима. У последњем таласу *European Social Survey* она су гласила:

„Колико времена током последње недеље:

- сте се осећали депресивно?

- сте осећали да је све чињено са напором?
- вам је сан био немиран?
- сте били срећни?
- сте се осећали усамљено?
- сте уживали у животу?
- сте се осећали тужно?
- нисте могли да се активирате?
- сте имали доста енергије?
- сте се осећали анксиозно?
- сте се осећали смирено и спокојно?”

У таласу из 2006. постојале су и следеће ставке:

- „[...] сте се осећали уморно?
- били удубљени у оно што сте радили?
- осећали досаду?
- осећали одморно када сте се будили ујутро?”

На ова питања се одговарало помоћу четворостепене скале, где је 1 значило „нимало или скоро нимало времена”, 2 „мало времена”, 3 „већином времена”, а 4 „све време или скорје све време”.

За потребе истраживања, од четири исказа који се односе на позитивни афекат у шестом таласу конструисана је скала позитивних афеката чија је вредност Кронбахове алфе 0,782. Од седам преосталих исказа конструисана је скала негативних афеката, а њена Кронбахова алфа је 0,831. Када се додају и по два исказа о позитивном и негативном афекту из трећег таласа, добијају се две нове скале чије су вредности Кронбахове алфе 0,752 за скалу позитивних, односно 0,842 за скалу негативних афеката.

У трећем *European Quality of Life Survey* питања о афекту су постављана на следећи начин:

„Молим Вас да назначите за сваки од следећих пет навода шта најближе одговара ономе како сте се осећали у последње две недеље:

- осећао сам се весело и расположено

- осећао сам се смирено и опуштено
- осећао сам се активно и енергично
- пробудио сам се осећајући се свеже и одморно
- мој свакодневни живот је био испуњен стварима које ме интересују
- осећао сам се посебно напето
- осећао сам се усамљено
- осећао сам се потиштено и утучено”

Одговори су се давали на шестостепеној скали, где је 1 је означавало „све време”, 2 „скоро све време”, 3 „више од половине времена”, 4 „мање од половине времена”, 5 „један део времена”, а 6 „ни у једном моменту”. Од пет исказа који се односе на позитиван афекат за потребе истраживања конструисана је скала позитивних афеката, вредности Кронбахове алфе 0,874, а од три исказа о негативном афекту, скала негативних афеката чија је Кронбахова алфа 0,813.

У *European Values Study* питања о афекту су постављана у прва два таласа истраживања, и она која ће бити укључена у анализу су следећа:

„Током последњих неколико недеља, да ли сте се икада осећали:

- нарочито узбуђено или заинтересовано за нешто?
- врло усамљено или удаљено од осталих људи?
- досадно?”

На питања се одговарало са „Да” и „Не”.

Када је о реч о економским индикаторима који ће се користити у истраживању, ту су пре свега, бруто домаћи производ (БДП) по глави становника и економски раст. БДП се може одредити као сума укупних вредности створених од стране свих резидентних институционалних јединица укључених у производњу (у збиру са свим порезима и умањено за субвенције на производе неукључене у вредност својих *аутпута*) (Lequiller and Blades 2007). БДП по глави становника је одавно најраспрострањенији индикатор економске активности, чије је коришћење, пак, мета великог броја критика, о чему на овом месту неће бити речи. У овом истраживању он ће се такође користити као индикатор економске развијености једне земље, и то мерен константном вредношћу америчког долара из 2005. Даље, економски раст се одређује као раст тржишне

вредности добара и услуга произведених унутар једне економије током одређеног временског периода. Обично се мери као процентуални раст реалног бруто домаћег производа, у интервалима од једне године (Schug and Caldwell 2006), а у овом истраживању ће се мерити годишњим стопама раста БДП-а у константној вредности америчког долара из 2005. Тачни износи БДП-а и његових стопа раста у анализираним земљама биће преузети од Светске Банке.⁴⁴ Осим ових, у појединим случајевима биће неопходно испитати и нивое приходовних неједнакости према земљама, првенствено Џини коефицијент. Ови подаци ће бити преузети од *Eurostat*-а⁴⁵, *Quandl*-а⁴⁶ и *OECD*-а⁴⁷ (одакле ће се, додатно, преузети и подаци о интердецилним количницима прихода *P90/P10* и *S90/S10*). Најзад, како се често скреће пажња да БДП није адекватан индикатор нити материјалног, нити било којег другог благостања популације (нпр. Fischer 2008) биће корисно испитати и промене нивоа расположивих прихода домаћинстава и повезаност кретања ове варијабле са субјективним благостањем. Ови подаци биће преузети од *OECD*-а.⁴⁸

Као показатељ еколошке одрживости економског раста од земље до земље користиће се разлика између биокапацитета и тзв. еколошког отиска (*ecological footprint*) сваке од земаља, који се мере глобалним хектарима по глави становника.⁴⁹ Биокапацитет се одређује као могућност екосистема да продукује користан биолошки материјал и апсорбује угљен-диоксид, а еколошки отисак као мера „потражње” за Земљиним екосистемом, која подразумева биолошки продуктивне копнене и водене површине потребне за усеве, пашњаке, насељена подручја, риболовна и шумска подручја, као и површине шума које су потребне да би се апсорбовао угљен-диоксид неапсорбован од стране океана (CBD 2010). Другим речима, то је мера количине биолошки продуктивних копнених и морских површина која је потребна да појединац, група људи или одређена активност продукује ресурсе које троши и апсорбује емисије угљен-диоксида, у поређењу са доступношћу количине копно и мора. Биолошки продуктивно копно и море укључује површину која испуњава људске потребе за храном, влакнима, дрвећем, енергијом и простором за инфраструктуру, и која апсорбује

⁴⁴ <http://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG>

⁴⁵ <http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&language=en&pcode=tessi190>

⁴⁶ <http://www.quandl.com/collections/demography/gini-index-by-country>

⁴⁷ <http://data.oecd.org/inequality/income-inequality.htm>

⁴⁸ <http://data.oecd.org/hha/household-disposable-income.htm>

⁴⁹ [http://www.footprintnetwork.org/en/index.php/GFN/page/footprint_data_and_results/](http://www footprintnetwork.org/en/index.php/GFN/page/footprint_data_and_results/)

угљен-диоксид настао процесима производње. Биолошки продуктивне површине укључују њиве, шуме и риболовне површине, а искључују пустиње, глечере и отворене океане (ibid.).

У делу који следи пружа се опис метода којима ће изнете хипотезе бити тестиране. Пре свега, биће тестирани јачина и значајност Пирсоновог коефицијента корелације између економског раста и промена субјективног благостања посматрано дугорочно, на нивоу свих 14 земаља из *European Social Survey* заједно. Овде ће једну варијаблу чинити аритметичке средине економског раста свих земаља у периоду 2002–2012. а другу аритметичке средине процентуалних промена у субјективном благостању њихових популација. Према Истерлиновим претпоставкама, међу њима не би требало да постоји корелација. Подаци, нажалост, нису погодни за вршење корелационих анализа унутар сваке од земаља појединачно због непостојања довољног броја таласа истраживања.

Хипотеза да се дугорочне промене БДП-а нису праћене променама субјективног благостања биће тестирана помоћу теста знакова. Варијабле ће чинити, са једне стране, аритметичке средине субјективног благостања свих 14 земаља из *European Social Survey*, а са друге стране, њихови бруто домаћи производи. Биће тестиране разлике 2012. у односу на 2002. јер то је једини период који задовољава Истерлинов критеријум дугорочности за који су доступни подаци.

Најзад, повезаност две варијабле ће бити испитана на тај начин што ће се поредити да ли се оне дугорочно крећу у истим смеровима. Овде ће у анализу ући периоди између свих таласа *European Social Survey* и *European Values Study* који задовољавају критеријум дугорочности, а то су 2002-2012. затим 1981-1999. затим 1990-2008. и 1981-2008.

Узгред, у истраживању ће се тестирати и неколико додатних хипотеза које нису у директној вези са Истерлиновим кључним налазима. Када је у питању опадајућа маргинална корисност БДП-а, неопходно је извршити крос-секциону анализу у циљу испитивања да ли, и на ком нивоу економског развоја БДП престаје да буде повезан са нивоом субјективног благостања. Затим ће бити испитана повезаност варијабли на краћи временски рок (у серијама од по две, односно девет година). Пре свега ће се помоћу Фридмановог теста поредити да ли са једне стране постоје значајне разлике у висини БДП-а, а са друге у нивоу субјективног благостања током сваког од периода. Осим тога, краткорочне промене ће такође бити испитане корелационом анализом, тако

што ће бити рачунате аритметичке средине промена висине БДП-а и субјективног благостања у размацима од по две године.

Када је реч о хедонистичкој традицији изучавања благостања карактеристично је да у научној литератури досад нису истраживане промене афеката на нивоу држава током одређених периода. Подаци који су на располагању, међутим, такву анализу чине могућом и то, конкретније уколико би се поредила 2012. са 2006. годином у случају *European Social Survey*, односно 1990. са 1981. у случају *European Values Study*. Иако ови временски периоди не задовољавају у потпуности Истерлинов критеријум дугорочности, било би корисно помоћу теста знакова и корелационом анализом испитати повезаност економског раста и учесталости позитивних и негативних афеката унутар популација. Даље, како је поменуто, често се заступља становиште да ниво субјективног благостања у највећој мери одређује равнотежа између позитивних и негативних афеката, а да се задовољство животом може чак сматрати и синонимом за тај појам. Како би се проверила оправданост оваквих становишта, биће испитани јачина и значајност Пирсоновог коефицијента корелације између сваке од ових варијабли. Осим тога, унутар сваке од земаља испитаници ће бити подељени према исказаном субјективном благостању и пратиће се промене величине сваке од ових група кроз време.

Даље, биће испитана кретања БДП-а и субјективног благостања и у случају мање развијених земаља за које су доступни подаци, а то су првенствено Пољска, Мађарска и Малта. Оваква помоћна анализа могла би да укаже на потенцијалне разлике у резултатима у зависности од нивоа развијености земаља. На тај начин стећи ће се увид у (не)оправданост анализирања повезаности две варијабле без обзира на ниво развијености земаља. Такође, и што је кључно, дескриптивном анализом биће обрађени трендови еколошке одрживости економског раста посматраних земаља. Што се тиче Србије и њеног поређења са земљама региона и даљег окружења, подаци омогућавају искључиво упоредну крос-секциону анализу за 2012. годину (*European Quality of Life Survey*) и 2008. (*European Values Study*).

Последње, такође веома битно, неопходно је испитати промене Цини коефицијента и расположивог дохотка домаћинстава као индикатора који могу имати битну улогу у (не)повезаности између економског раста и субјективног благостања. У случајевима земаља у којима је у посматраном периоду долазило до раста приходовних неједнакости, тај раст би услед хипотезе релативног дохотка могао служити као једно

од објашњења за изостанак повезаности раста и благостања. Осим тога, услед бројних критика на рачун БДП-а као мере материјалног или било којег другог типа благостања уопште, уместо њега би као корисна варијабла за размартрање повезаности са субјективним благостањем могао послужити расположиви доходак домаћинства. Тачније, хипотезе ће бити изнова тестиране, с тим да ће уместо БДП-а као индикатора економског благостања бити употребљен расположиви доходак домаћинства.

Структура рада

Увод

Теоријски оквир истраживања

Појмовни оквир истраживања

Истерлинов парадокс

Хипотеза релативног дохотка и теорија релативне депривације

Теорија хедонистичке адаптације и *set-point* теорија

Теорија нивоа аспирација

Опадајућа маргинална корисност БДП-а и субјективно благостање

Циљеви и хипотетички оквир истраживања

Метод истраживања

Резултати истраживања

Закључна разматрања

Прилози

Литература

Литература

- Åberg-Yngve, M., Fritzell, J., Lundberg, O., Diderichsen, F. and Burström, B. (2003). Exploring Relative Deprivation: Is Social Comparison a Mechanism in The Relation Between Income And Health? *Social Science and Medicine*, 57: 1463–1473.
- Abramovitz, M. (1959). The Welfare Interpretation Of Secular Trends In National Income and Product. In: Abramovitz M. (ed.), *The Allocation of Economic Resources: Essays in Honor of Bernard Francis Hale*. Redwood City: Stanford University Press.
- Bartolini, S., Bilancini, E., Bruni, L. and Porta, P. (forthcoming). Introduction. In: Bartolini, S., Bilancini, E., Bruni, L. and Porta, P. (eds.), *Policies for Happiness*. Oxford: Oxford University Press.
- Bjørnskov, C. (2010). How Comparable are the Gallup World Poll Life Satisfaction Data? *Journal of Happiness Studies*, 11(1): 41–60.
- Blanchflower, D. and Oswald, A. (2002). Well-Being Over Time In Britain and The USA. *Journal of Public Economics*, 88(7–8): 1359–1386.
- Boyce, C., Wood, A., Banks, J., Clark, A. and Brown, G. (2013). Money, Well-Being and Loss Aversion: Does an Income Loss Have a Greater Effect on Well-Being than an Equivalent Income Gain? *Psychological Science*, 24(12): 2557–2562.
- Bradburn, N. (1969). *The structure of psychological Well-Being*. Chicago: Aldine.
- Brickman, P. and Campbell, D. (1971). Hedonic Relativism and Planning the Good Society. In: Appley, M. (ed.), *Adaptation level theory: A symposium*. New York: Academic Press.
- Brockmann, H., Delhey, J., Welzel, C. and Hao, Y. (2009). The China Puzzle: Falling Happiness in a Rising Economy. *Journal of Happiness*, 10(4): 387–405.
- Bruni L. and Porta P. (2007). Introduction. In: Bruni L. and Porta P. (eds.), *Handbook on the Economics of Happiness*. Cheltenham: Edward Elgar.
- Bruni, L. (2006). *Civil Happiness: Economics and Human Flourishing in Historical Perspective*. London: Routledge.
- Bruni, L. (2007). The 'Technology of Happiness' and the Tradition of Economic Science. In: Bruni L. and Porta P (eds.), *Handbook on the Economics of Happiness*. Cheltenham: Edward Elgar.

- Bruni, L. (2010). The Happiness of Sociality. Economics and Eudaimonia: A Necessary Encounter. *Rationality and Society*, 22(4): 383–406.
- Campbell, A., Converse, P. and Rodgers, W. (1976). *The quality of American life: Perceptions, evaluations, and satisfactions*. New York: Russell Sage Foundation.
- CBD (2010). Ecological Footprint. Briefing on Convention on Biological Diversity's New Strategic Plan (2011–2020) Targeting the Ecological Footprint, WWF CBD Focal Point.
- Clark, A. and Oswald, A. (1996). Satisfaction and Comparison Income. *Journal of Public Economics*, 61(3): 359–381.
- Clark, A., Frijters, P. and Shields, M. (2008). Relative Income, Happiness and Utility: An Explanation for the Easterlin Paradox and Other Puzzles. *Journal of Economic Literature*, 46(1): 95–144.
- Crawford, J. and Henry, J. (2004). The Positive and Negative Affect Schedule (PANAS): Construct Validity, Measurement Properties and Normative Data In a Large Non-Clinical Sample. *British Journal of Clinical Psychology*, 43(3): 245–265.
- Csikszentmihalyi, M. and Hunter, J. (2003). Happiness in Everyday Life: The Uses of Experience Sampling. *Journal of Happiness Studies*, 4(2): 185–199.
- Danner, D., Snowdon, D. and Friesen, W. (2001). Positive Emotions In Early Life and Longevity: Findings from the Nun Study. *Journal of Personality and Social Psychology*, 80(5): 804–813.
- Deaton, A. (2008). Income, Health, and Well-Being around the World: Evidence from the Gallup World Poll. *Journal of Economic Perspectives*, 22(2): 53–72.
- Derclaye, E. (2013). What Can Intellectual Property Law Learn from Happiness Research? In: Dinwoodie G. (ed.), *Methods and Perspectives in Intellectual Property*. Chentelham: Elgar Publishing.
- Di Tella, R. and MacCulloch, R. (2008). Happiness Adaptation to Income beyond „Basic Needs”. The National Bureau of Economic Research, Working Paper no. 14539.
- Di Tella, R., Haisken-DeNew, J. and MacCulloch, R. (2007). Happiness Adaptation to Income and to Status in an Individual Panel. The National Bureau of Economic Research, Working Paper no. W13159.
- Di Tella, R., MacCulloch, R. and Oswald, A. (2003). The Macroeconomics of Happiness. *Review of Economics and Statistics*, 85(4): 809–827.
- Diener, E. (2000). Subjective Well-Being: The Science of Happiness and a Proposal for a National Index. *American Psychologist*, 55: 34–43.
- Diener, E. (2009). Assessing Subjective Well-Being: Progress and Opportunities. In: Diener, E. (ed.), *Assessing Well-Being: The Collected Works of Ed Diener*. New York: Springer.
- Diener, E. and Biswas-Diener, R. (2002). Will Money Increase Subjective Well Being?: A Literature Review and Guide to Needed Research. *Social Indicators Research*, 57(2): 119–69.
- Diener, E. and Diener, C. (1996). Most People are Happy. *Psychological Science*, 7(3): 181–185.
- Diener, E. and Oishi, S. (2000). Money and happiness: Income and Subjective Well-Being Across Nations. In: Diener, E. and Suh, E. (eds.), *Subjective Well-Being across Cultures*. Cambridge: MIT Press.

- Diener, E. and Scollon, C. (2003). Subjective Well-Being is Desirable, but Not the Summum Bonum. Paper presented at the Minnesota Interdisciplinary Workshop on Well-Being, Minneapolis.
- Diener, E. and Seligman, M. (2004). Beyond Money: Toward an Economy of Well-Being. *Psychological Science in the Public Interest*, 5: 1–31.
- Diener, E. and Suh, E. (1997). Measuring Quality Of Life: Economic, Social And Subjective Indicators. *Social Indicators Research*, 40(1), 189–216.
- Diener, E., Diener, M. and Diener, C. (1995). Factors Predicting the Subjective Well-Being of Nations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 69: 851–864.
- Diener, E., Emmons, R., Larsen, R. and Griffin, S. (1985). The Satisfaction with Life Scale. *Journal of Personality Assessment*, 49: 71–75.
- Diener, E., Inglehart, R. and Tay, L. (2013). Theory and Validity of Life Satisfaction Scales. *Social Indicators Research*, 112(3): 497–527.
- Diener, E., Kesebir, P. and Lucas, R. (2008). Benefits of Accounts of Well-Being – For Societies and for Psychological Science. *Applied Psychology: An International Review*, 57: 37–53.
- Diener, E., Lucas, R. and Scollon C. (2010). Beyond the Hedonic Treadmill: Revising the Adaptation Theory of Well-Being. In: Diener, E. (ed.), *The Science of Well-Being, Social Indicators Research Series 37*. London: Springer.
- Diener, E., Oishi, S. and Lucas, R. (2002). Subjective Well-Being: The Science of Happiness and Life Satisfaction. In: Snyder, C. and Lopez, S. (eds.), *Handbook of Positive Psychology*. Oxford: Oxford University Press.
- Diener, E., Scollon, C. and Lucas, R. (2003). The Evolving Concept of Subjective Well-Being: The Multifaceted Nature of Happiness. *Advances in Cell Aging and Gerontology*, 15: 187–219.
- Diener, E., Suh, E., Lucas, R. and Smith, H. (1999). Subjective Well-Being: Three Decades of Progress. *Psychological Bulletin*, 125: 276–302.
- Donovan, N., Halpern, D. and Sargeant, R. (2002). Life satisfaction: The state of knowledge and implications for government. London: Strategy Unit.
- Easterlin R., Angelescu McVey, L., Switek, M., Sawangfa, O. and Smith Zweig, J. (2010). The Happiness-Income Paradox Revisited. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 107(52): 22463–22468.
- Easterlin, R. and Angelescu, L. (2010). Happiness and Growth the World Over: Time Series Evidence on the Happiness-Income Paradox. In: Hinte, H. and Zimmermann, K. (eds.), *Happiness, Growth, and the Life Cycle*. Oxford: Oxford University Press.
- Easterlin, R. (1974). Does Economic Growth Improve The Human Lot? Some Empirical Evidence. In: David, P. and Melvin W. (eds.), *Nations and Households in Economic Growth*. New York: Academic Press.
- Easterlin, R. (1995). Will Raising the Incomes of All Increase the Happiness of All? *Journal of Economic Behavior and Organization*, 27: 35–48.
- Easterlin, R. (2001). Income and Happiness: Towards a Unified Theory. *The Economic Journal*, 111: 465–484.

- Easterlin, R. (2004). A Brief History of Quality of Life (QOL) Studies in Economics, draft, dostupno na: <http://www-bcf.usc.edu/~easterl/papers/HistoryQOL.pdf>
- Easterlin, R. (2005). Diminishing Marginal Utility of Income? Caveat Emptor. *Social Indicators Research*, 70: 243–255.
- Easterlin, R. (2013a). Cross-Sections Are History. *Population and Development Review*, 38(s1): 302–308.
- Easterlin, R. (2013b). Happiness and Economic Growth: The Evidence. Forschungsinstitut zur Zukunft der Arbeit, Discussion Paper no. 7187.
- Easterlin, R. and Sawangfa, O. (2010). Happiness and Economic Growth: Does the Cross Section Evidence Predict Time Trends? Evidence from Developing Countries. In: Diener E., Kahneman, D. and Helliwell, J. (eds.), *International Differences in Well-Being*. Oxford: Oxford University Press.
- Easterly, W. (1999). Life during Growth. *Journal of Economic Growth*, 4(3), 239–275
- Eid, M. and Diener, E. (2004). Global Judgments of Subjective Well-Being: Situational Variability and Long-term Stability. *Social Indicators Research*, 65: 245–277.
- Ferrer-i-Carbonell, A. (2005). Income and Well-Being: an Empirical Analysis of the Comparison Income Effect. *Journal of Public Economics*, 89(5–6): 997–1019.
- Fischer, C. (2008). What Wealth-Happiness Paradox? A Short Note on the American Case. *Journal of Happiness Studies*, 9: 219–226.
- Frederick, S. and Loewenstein, G. (1999). Hedonic Adaptation. In: Kahneman, D., Diener, E. and Schwarz, N. (eds.), *Well-Being: The Foundations of Hedonic Psychology*. New York: Russell Sage Foundation.
- Frey, B. (2008). *Happiness: A Revolution in Economics*. The MIT Press: Cambridge and London.
- Frey, B. and Gallus, J. (2012). Political Economy of Happiness. XV Conference of Applied Economics, 6–9 June, A Coruña.
- Frey, B. and Stutzer, A. (2002). What Can Economists Learn from Happiness Research? *Journal of Economic Literature*, 40: 402–435.
- Frey, B. and Stutzer, A. (2006). Should We Maximize National Happiness? University of Zurich, Institute for Empirical Research in Economics, Working Paper no. 306.
- Frey, B. and Stutzer, A. (2007). Should National Happiness Be Maximized? Enter for Research in Economics, Management and the Arts, Working Paper no. 2006/26.
- Frey, B. and Stutzer, A. (2010). *Happiness and Economics: How the Economy and Institutions Affect Human Well-Being*. Princeton: Princeton University Press.
- Frey, B. and Stutzer, A. (2012). The Use of Happiness Research for Public Policy. *Social Choice and Welfare*, 38(4): 659–674.
- Graham, C. and Pettinato, S. (2002). Frustrated Achievers, Winners, Losers, and Subjective Well-Being in New Market Economies. *The Journal of Development Studies*, 38: 100–140.
- Griffin, D. (1988). *Spirituality and Society: Postmodern Visions*. Albany: State University of New York Press.
- Hagerty, M. and Veenhoven, R. (2003). Wealth and Happiness Revisited – Growing Wealth of Nations Does Go With Greater Happiness. *Social Indicators Research*, 64: 1–27.

- Hagerty, M. and Veenhoven, R. (2006). Rising Happiness in Nations, 1946–2004. A Reply to Easterlin. *Social Indicators Research*, 79: 421–436.
- Hammond, P., Liberini, F. and Proto, E. (2011). Individual Welfare and Subjective Well-Being: Commentary Inspired by Sacks, Stevenson and Wolfers. Warwick Economic Research Papers, Working Paper no. 957.
- Helliwell J. (2014). Social Norms, Happiness, and the Environment: Closing the Circle. *Sustainability: Science, Practice, & Policy*, 10(1): 78-84.
- Helliwell, J. and Putnam, R. (2004). The Social Context of Well-Being. *Philosophical Transactions of the Royal Society of London, Series B*, 359: 1435–1446.
- Helliwell, J., Layard, R. and Sachs, J. (2012). *World Happiness Report*, New York: The Earth Institute, Columbia University.
- Hirsch, F. (1977). *Social Limits to Growth*. London: Routledge.
- Huppert, F., Marks, N., Clark, A., Siegrist, J., Stutzer, A., Vittersø, J. and Wahrendorf, M. (2008). Measuring Well-Being across Europe: Description of the ESS Well-Being Module and Preliminary Findings. Paris-Jourdan Sciences Économiques, Working Paper no. 2008/40.
- Huppert, F. and So, T. (2011). Flourishing across Europe: Application of a New Conceptual Framework for Defining Well-Being. *Social Indicators Research*, 110(3): 837–61.
- Inglehart, R. and Klingemann, H.-D. (2000). Genes, Culture, Democracy, and Happiness. In: Diener, E. and Suh, E. (eds.), *Culture and Subjective Well-Being*. Cambridge: MIT Press.
- Inglehart, R., Foa, R., Peterson, C. and Welzel, C. (2008). Development, Freedom and Rising happiness: A Global Perspective (1981–2007). *Perspectives on Psychological Science*, 3: 264–285.
- International Wellbeing Group (2006). *Personal Wellbeing Index*, 4th ed. Melbourne: Australian Centre on Quality of Life, Deakin University.
- Kahneman, D. (1999). Objective Happiness. In: Kahneman, D. and Diener, E. (eds.), *Well-Being: Foundations of Hedonic Psychology*. New York: Russell Sage Foundation.
- Kahneman, D. (2003). Experienced Utility and Objective Happiness: A Moment-Based Approach. In: Brocas, I. and Carrillo, J. (eds.), *The Psychology of Economic Decisions*, vol 1. Oxford: Oxford University Press.
- Kahneman, D. and Krueger, A. (2006). Developments in the Measurement of Subjective Well-Being. *Journal of Economic Perspectives*, 20(1): 3–24.
- Kahneman, D., Krueger, A., Schkade, D., Schwarz, N. and Stone, A. (2004). A Survey Method for Characterizing Daily Life Experience: The Day Reconstruction Method. *Science*, 306(5702): 1776–1780.
- Kasser, T. and Ryan, R. (1993). A Dark Side of The American Dream: Correlates of Financial Success as a Central Life Aspiration. *Journal of Personality and Social Psychology*, 65: 410–422.
- Keijzers, G. (2005). *Business, Government and Sustainable Development*, New York: Routledge.
- Kenny, C. (1999). Does Growth Cause Happiness, or Does Happiness Cause Growth? *Kyklos*, 52: 3–26.

- Koçkesen, L. (2008). Relative income hypothesis. In: Sills, D. (ed.), *International encyclopedia of the social sciences*, 2nd Edition, Detroit: Macmillan Reference.
- Krueger, A. and Schkade, D. (2008). The Reliability of Subjective Well-Being Measures. *Journal of Public Economics*, 92: 1833–45. G
- Layard, R. (2003a). What is happiness? Are We Getting Happier? Lionel Robbins Memorial Lectures, Lecture 1.
- Layard, R. (2003b). Income and Happiness: Rethinking Economic Policy. Lionel Robbins Memorial Lectures, Lecture 2.
- Layard, R. (2005). *Happiness: Lessons from a New Science*, Penguin: New York.
- Layard, R. (2008). Social Science and the Causes of Happiness and Misery. Max Weber Lecture Series 2008/09, Centre for Economic Performance, London School of Economics.
- Layard, R. (2009). The Greatest Happiness Principle: Its Time Has Come. In: Griffiths, S. and Reeves, R. (eds.), *Well-Being: How to Lead the Good Life and What Government Should Do to Help?* London: Social Market Foundation.
- Layard, R., Mayraz, G. and Nickell, S. (2010). Does Relative Income Matter? Are the Critics Right? In: Diener, E., Kahneman, D. and Helliwell, J. (eds.), *International Differences In Well-Being*. Oxford: Oxford University Press.
- Leibenstein, H. (1950). Bandwagon, Snob, and Veblen Effects in the Theory of Consumers' Demand. *The Quarterly Journal of Economics*, 64(2): 183–207.
- Leigh, A. and Wolfers, J. (2006). Happiness and the Human Development Index: Australia Is Not a Paradox. *Australian Economic Review*, 39: 176–184.
- Lequiller, F. and Blades, D. (2007). *Understanding National Accounts*. Paris: OECD Publishing Statistical publications.
- Lucas, R. and Diener, E. (2008). Personality and Subjective Well-Being. In: Oliver J, Robins R., and Pervin L. (eds.), *Handbook of Personality: Theory and Research*, 3rd ed. New York: Guilford Press.
- Lucas, R. and Diener, E. (2008). Subjective Well-Being. In: Lewis, M., Haviland-Jones, J. and Feldman Barrett, L. (eds.), *Handbook of emotions*, 3rd ed. New York: The Guilford Press.
- Lucas, R., Clark, A., Georgellis, Y. and Diener, E. (2004). Unemployment Alters the Set Point for Life Satisfaction. *Psychological Science January*, (15)1: 8–13.
- Lykken, D. and Tellegen, A. (1996). Happiness is a Stochastic Phenomenon. *Psychological Science*, 7: 186–189.
- Lyubomirsky, S. and Lepper, H. (1999). A Measure of Subjective Happiness: Preliminary Reliability and Construct Validation. *Social Indicators Research*, 46: 137–155.
- Lyubomirsky, S., King, L. and Diener, E. (2005). The Benefits of Frequent Positive Affect: Does Happiness Lead to Success? *Psychological Bulletin*, 131(6): 803–855.
- Marks, N. and Shah, H. (2004). *A Well-Being Manifesto for a Flourishing Society*, London: The New Economics Foundation.
- Marx, K. (1933). *Wage Labour and Capital*. New York: International Publishers Co., Inc.
- McManners, P. (2010): *Green Outcomes in the Real World: Global Forces, Local Circumstances and Sustainable Solutions*. Farnham: Gower Publishing.

- Melo, S. (2011). Eudaimonia and the Economics of Happiness. Documento CEDE no. 2011–05.
- Michaelson, J., Abdallah, S., Steuer, N., Thompson, S. and Marks, N. (2009). *National Accounts of Well-Being: Bringing real Wealth onto the Balance Sheet*. London: New Economics Foundation.
- Myers, D. and Diener, E. (1995). Who Is Happy? *Psychological Science*, 6(1): 10–19.
- Ng, Y.-K.(1997). A Case for Happiness, Cardinalism, and Interpersonal Comparability. *The Economic Journal*, 107: 1848–1858.
- OECD (2011). *How's Life? Measuring Well-Being: Measuring Well-Being*, Paris: OECD Publishing.
- OECD (2013). *OECD Guidelines on Measuring Subjective Well-Being*, Paris: OECD Publishing.
- Oswald, A. (1997). Happiness and Economic Performance. *The Economic Journal*, 107: 1815–1831.
- Oswald, A. (2010). Emotional Prosperity and the Stiglitz Commission. *British Journal of Industrial Relations*, 48(4): 651–66.
- Oswald, A. and Powdthavee, N. (2008) Does happiness adapt? A longitudinal study of disability with implications for economists and judges, *Journal of Public Economics*, 92, 1061–1077.
- Ott, J. (2006). Call for Policy Shift to Happiness Review of Richard Layard's „Happiness: Lessons from a New Science“. *Journal of Happiness Studies*, 7(1): 118–126.
- Paul, S. and Guilbert, D. (2013). Income–Happiness Paradox in Australia: Testing the Theories of Adaptation and Social Comparison. *Economic Modelling*, 30: 900–910.
- Pavot, W. (2013). The Validity and Utility of Global Measures of Subjective Well-Being. *Polish Psychological Bulletin*, 44(2): 176–184.
- Pettigrew, T. (2015). Samuel Stouffer and Relative Deprivation. *Social Psychology Quarterly*, 78(1): 7–24.
- Porta, P. (2015). Italy. In: Barnett, V. (ed.), *Routledge Handbook of the History of Global Economic Thought*. New York: Routledge.
- Sacks, D., Stevenson, B. and Wolfers, J. (2010). Subjective Well-Being, Income, Economic Development and Growth. The National Bureau of Economic Research, Working Paper no. 16441.
- Sacks, D., Stevenson, B. and Wolfers, J. (2012). The New Stylized Facts About Income And Subjective Well-Being. *Emotion*, 12(6): 1181–1187.
- Sanfey, R. and Teksoz, U. (2005). Does Transition Make You Happy? European Bank For Reconstruction and Development, Working Paper no. 91.
- Sarracino, F. (2010). Social Capital, Economic Growth and Well-Being. Ph.D Dissertation in Policy and Economics for Developing Countries at the University of Florence, Italy.
- Schug, M. and Caldwell, J. (2006). *Focus: Understanding Economics in United States History*. New York: National Council on Economic Education.
- Scitovsky, T. (1976). *The Joyless Economy: An Inquiry into Human Satisfaction and Consumer Dissatisfaction*. Oxford: Oxford University Press.

- Stebbins, R. (2009). *Personal Decisions in the Public Square: Beyond Problem Solving Into a Positive Sociology*. Piscataway: Transaction Publishing.
- Stevenson, B. and Wolfers, J. (2008). Economic Growth and Subjective Well-Being: Reassessing the Easterlin Paradox. *Brookings Papers on Economic Activity*, 1: 1–87.
- Stevenson, B. and Wolfers, J. (2013). Subjective Well-Being and Income – Is There Any Evidence of Satiation? Institute for the Study of Labor, Discussion Paper no. 7353.
- Stiglitz, J., Sen, A. and Fitoussi, J. (2009). *Report by the Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress*, Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress.
- Stutzer, A. (2004). The Role of Income Aspirations In Individual Happiness. *Journal of Economic Behavior and Organization*, 54(1): 89–109.
- Stutzer, A. and Frey, B. (2004). Reported Subjective Well-Being: A Challenge for Economic Theory and Economic Policy. *Schmoller Jahrbuch: Zeitschrift für Wirtschafts- und Sozialwissenschaften*, 124(2): 191–231.
- Stutzer, A. and Frey, B. (2010). Recent Advances in the Economics of Individual Subjective Well-Being. Institute for the Study of Labor, Discussion Paper no. 4850.
- Tadić, M. (2011). Što mjerimo kada mjerimo sreću? Metodološki izazovi istraživanja sreće. *Društvena istraživanja*, 20(2): 317–336.
- Tellegen, A., Lykken, D., Bouchard, T., Wilcox, K., Segal, N. and Rich, S. (1988). Personality Similarity In Twins Reared Apart And Together. *Journal of Personality and Social Psychology*, 54: 1031–1039.
- Tichy, G. (2013). Subjective Well-Being and Socio-Ecological Transition. WWWforEurope, Policy Paper, no. 6.
- Tversky, A. and Kahneman, D. (2000). Loss Aversion in Riskless Choice: A Reference Dependent Model. In: Kahneman, D. and Tversky, A. (eds.), *Choices, Values and Frames*. Cambridge: Cambridge University Press.
- United Nations Development Programme (1998). *Human Development Report*, New York: Oxford University Press.
- Van Praag, B. and Frijters, P. (1999). The Measurement of Welfare and Well-Being: the Leyden Approach. In: Kahneman D., Diener, E. and Schwarz N. (eds.), *Well-Being: The Foundations of Hedonic Psychology*. New York: Russell Sage Foundation.
- Veblen, T. (1899). *The Theory of the Leisure Class*. New York: Macmillan Company.
- Veenhoven, R. (1994). Is Happiness a Trait? Tests of the Theory That a Better Society Does Not Make People Any Happier. *Social Indicators Research*, 32: 101–160.
- Veenhoven, R. (2008). Sociological Theories of Subjective Well-Being. In: Eid, M. and Larsen, R. (eds.), *The Science of Subjective Well-Being: a Tribute to Ed Diener*. New York: Guilford.
- Veenhoven, R. and Kalmijn, W. (2005). Inequality adjusted happiness in nations: egalitarianism and utilitarianism married in a new index of societal performance. *Journal of Happiness Studies*, Special Issue on Inequality of Happiness in Nations, 6: 421–455.
- Veenhoven, R. and Vergunst, F. (2013). The Easterlin Illusion: Economic Growth Does Go With Greater Happiness. Erasmus Happiness Economics Research Organization, Working Paper no. 2013/1.

Weller, C., Scott, R. and Hersh, A. (2003). The Unremarkable Record of Liberalized Trade. In: Driscoll, W. and Clark, J. (eds.), *Globalization and the Poor: Exploitation Or Equalizer?* New York: International Debate Education Association.

Извори са интернета:

<http://data.oecd.org/hha/household-disposable-income.htm>

<http://data.oecd.org/inequality/income-inequality.htm>

<http://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG>

<http://discover.ukdataservice.ac.uk/series/?sn=200013>

<http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&language=en&pcode=tessi190>

<http://europeansocialsurvey.org/data/>

http://www.footprintnetwork.org/en/index.php/GFN/page/footprint_data_and_results/

<http://www.gesis.org/en/services/data-analysis/survey-data/european-values-study/>

<http://www.quandl.com/collections/demography/gini-index-by-country>

**Наставно-научном већу
Универзитета у Београду – Филозофског факултета**

**Реферат о квалификованости кандидата
и подобности предложене теме за докторску дисертацију**

**„ПОВЕЗАНОСТ ЕКОНОМСКОГ РАСТА И СУБЈЕКТИВНОГ БЛАГОСТАЊА -
ПРЕИСПИТИВАЊЕ ИСТЕРЛИНОВОГ ПАРАДОКСА
У СЛУЧАЈУ ЕКОНОМСКИ РАЗВИЈЕНИХ ДРУШТАВА“**

кандидата Владимира Ментуса

1. Основни подаци о кандидату и дисертацији

Владимир Ментус је рођен 19. 6. 1987. у Београду, где је завршио основну школу и гимназију. Дипломирао је на Одељењу за социологију Филозофског факултета у Београду 2010. године, са просечном оценом 9,28 одбранивши дипломски рад под насловом „Урбани простор у контексту реалног социјализма- случај Источног Берлина“ (оцена 10). На истом Одељењу је 2010. године уписао мастер студије које је завршио 2011. са просечном оценом 10 одбранивши мастер рад под насловом „Резиденцијална диференцијација у социјалистичким градовима - случај Мађарске“. Од 2011. је на истом одељењу уписан на докторске студије где успешно даје испите. Од 2012. године запослен је као истраживач приправник у Центру за социолошка истраживања Института друштвених наука у Београду. Новембра 2015. изабран је у звање истраживач сарадник. Област интересовања му је субјективно благостање популација економски развијених друштава.

Ментус је објавио више радова у научним часописима и зборницима, међу којима су *Economic Crisis and Self-Evaluation of Economic Security in the European Union*, у зборнику *Twenty Years of Human Security: Theoretical Foundations and Practical Applications*, Ђорђевић, I., Glamotchak, M., Stanarević, S. and Gačić, J. (eds.); Друштвена моћ у теоријама размене - Хомансова и Блауова схватања односа моћи и размене, у часопису *Социолошки преглед*; и Економски раст и субјективно благостање у развијеним земљама, у часопису *Култура*. Ментус је учествовао на више међународних научних скупова у земљи и иностранству.

2. Предмет и циљ дисертације

У дисертацији кандидат првенствено разматра повезаност између економског раста и промена субјективног благостања популација економски развијених земаља. Конкретније, врши се провера ваљаности тзв. Истерлиновог парадокса, односо тезе да економски раст и промене субјективног благостања популација дугорочно нису повезани. Основном анализом је обухваћено 14 развијених европских земаља у периоду 2002-2012. године.

Циљ дисертације је да се утврди да ли је даљи економски раст развијених земаља неопходан и/или довољан услов повећања нивоа субјективног благостања њихових популација. Наиме, већ неколико деценија изражена су велика спорења међу ауторима о томе да ли и у којој мери дугорочне промене економског благостања унутар одређеног друштва или групе друштава имају ефекта на социјално благостање њихових популација. Једна група аутора заступа тезу да између ових варијабли постоји позитивна повезаност, и то без обзира на то да ли се ради о мање или више развијеним земљама, док друга група, окупљена око Ричарда Истерлина, тврди да повезаност не постоји, опет, како у случају мање тако и у случају више развијених земаља. Иако досад скоро целокупна научна литература унутар овог поља има тежиште на анализи повезаности економског раста и промена субјективног благостања невезано за тип развијености земаља, кандидатово мишљење је да то није истраживачки оправдано. Наиме, кандидат сматра да, са обзиром на то да правилности везане за ову повезаност нису исте природе у случајевима мање и више развијених земаља, оне се не би требало ни анализирати заједно, већ сваки тип земаља понаособ. Ментус се зато у анализи ограничава на искључиво развијене земље, јер су подаци који се односе на њих знатно обимнији и квалитетнији.

Утилитаристички посматрано, са обзиром на значај који се већ дуго приписује економском расту, чини се веома битним испитати његову сврху у смислу социјалног благостања, али и ништа мање битне његове еколошке одрживости. Социјално благостање, овде схваћено као ниво субјективног благостања који осећају припадници развијених друштава, може се сматрати можда кључним аспектом квалитета друштава, што је идеја са веома дугом традицијом. Да би главни утилитаристички принцип био остварив, такође је кључан еколошки одржив развој, како би и наредне генерације могле да опстану и то са одрживим нивоом субјективног благостања. Како би се поменути главни економски циљ који данашње владе себи декларативно постављају могао сматрати оправданим, биће потребно показати да је даљи економски раст неопходан услов за повећање нивоа субјективног благостања популација, као и да земље појединачно свој економски раст остварују уз последице у еколошком смислу у оноликој мери колико им њихов биокапацитет то дозвољава.

3. Предложена структура дисертације

Увод

Теоријски оквир истраживања

Појмовни оквир истраживања

Истерлинов парадокс

Хипотеза релативног дохотка и теорија релативне депривације

Теорија хедонистичке адаптације и *set-point* теорија

Теорија нивоа аспирација

Опадајућа маргинална корисност БДП-а и субјективно благостање

Циљеви и хипотетички оквир истраживања

Метод истраживања

Резултати истраживања

Закључна разматрања

Прилози

Литература

4. Основне хипотезе

У складу с описаним општим оквиром, предметом и циљем, кандидат ће у свом раду поћи од неколико хипотеза, које ће настојати да потврди. Општа хипотеза гласи да економски раст и промене субјективног благостања дугорочно нису повезани. Посебне хипотезе су следеће:

4. Просечан економски раст током посматраних периода не корелира са просечним променама субјективног благостања.
5. Током посматраних периода долазило је до значајних промена износа БДП-а по становнику, али не и нивоа субјективног благостања.
6. Промене БДП-а по становнику се не крећу у истим смеровима као промене нивоа субјективног благостања.

Прва хипотеза се односи на не постојање значајног Пирсоновог коефицијента корелације између економског раста и промена субјективног благостања посматрано дугорочно на нивоу 14 европских земаља заједно. Овде ће једну варијаблу чинити аритметичке средине економског раста свих земаља у периоду 2002–2012. а другу аритметичке средине процентуалних промена у субјективном благостању њихових популација. Према Истерлиновим претпоставкама, међу њима не би требало да постоји корелација.

Друга хипотеза се односи на то да између аритметичких средина субјективног благостања 14 европских земаља у 2012. у односу на 2002. не би требало да постоји статистички значајна разлика, док би, са друге стране, требало да постоји између аритметичких средина њихових бруто домаћих производа. Тиме што је обухваћен десетогодишњи период, задовољен је Истерлинов критеријум дугорочности.

Трећа хипотеза се односи на то да се нивои субјективног благостања у БДП-а по становнику не крећу у истим смеровима унутар земаља. То ће бити тестирано на временским серијама од десет, осамнаест и двадест седам година, чиме је такође задовољен Истерлинов критеријум дугорочности.

5. Методе које ће се у истраживању применити

Истраживање ће се највећим делом заснивати на секундарној анализи података који потичу из *European Social Survey*. Реч је о прикупљању података анкетног типа које је досад вршено у шест таласа, на сваке две године почевши од 2002. За потребе истраживања користиће се подаци из 14 европских земаља. За границу која раздваја развијене земље од мање развијених биће узета просечна вредност БДП-а по становнику сваке године када су рађена истраживања која је премашивала износ од 18.000 америчких долара константне вредности из 2005.

Како расположиви подаци из *European Social Survey* обухватају период који је на самој граници Истерлиновог критеријума дугорочности, у анализу ће бити укључени и подаци из *European Values Study*, који омогућавају анализирање дужих временских серија. Они обухватају четири таласа истраживања, од којих је први спроведен 1981. у 16 земаља, други 1990. у 29 земаља, трећи 1999. у 32 земље, и четврти 2008. у 46 земље. Из ове базе података у анализу ће бити укључени подаци из петнаест европских земаља, и на појединим местима САД и Канаде. Све земље из *European Values*

Study које ће бити укључене у анализу имају просечан БДП по становнику у периоду 1981-2008. који премашује износ од 20.000 америчких долара константне вредности из 2005.

На појединим местима биће неопходна и анализа података који потичу од *European Quality of Life Survey*, а које је досад спроведено у три таласа - 2003. у 28 европских земаља, 2007. у 31 земљи и 2012. у 33. земље.

Главне варијабле у истраживању су субјективно благостање и економски раст. Прва, биће мерена уз помоћ питања о уопштеном осећају среће. Афективна компонента субјективног благостања биће мерена помоћу посебно конструисаних скала позитивног и негативног афекта. Када је о реч о економским индикаторима који ће се користити у истраживању, ту су пре свега, бруто домаћи производ по глави становника и економски раст који ће се мерити у константној вредности америчког долара из 2005. као и нивои приходовних неједнакости, првенствено Џини коефицијент и интердецилни количници прихода $P90/P10$ и $S90/S10$, и коначно, расположиви приходи домаћинстава. Као показатељ еколошке одрживости раста од земље до земље користиће се разлика између биокапацитета и тзв. еколошког отиска (*ecological footprint*) сваке од земаља у глобалним хектарима по глави становника.

Од статистичких техника које ће се користити у анализи података ту су првенствено корелациона анализа, тест знакова, Фридманов тест, регресиона анализа, тест поузданости скала и дескриптивна анализа.

6. Очекивани резултати и научни допринос

Истраживање би требало да провери оправданост садашњег нивоа економског раста економски развијених друштава са утилитаристичког становишта, тј. првенствено са становишта тога да ли он доприноси већем субјективног благостању популација ових земаља, као и са становишта еколошки одрживог развоја. Уколико би општа хипотеза била потврђена, то би, дакле, пружио извесни допринос критици даљег економског раста економски развијених земаља, услед његове неповезаности са максимизацијом субјективног благостања њихових популација, као и услед тренутне еколошке неодрживости развоја. Ово би заједно могло упућивати на то да би владе развијених земаља требало да преместе главни фокус својих политика са даљег безусловног економског раста на субјективно благостање популација и еколошки одрживи развој. Осим тога, изучавање субјективног благостања је у српској социологији још увек неразвијено, а нарочито у

смислу повезаности са економским растом, тако да би ово истраживање могло подстаћи овдашњи развој поменуте истраживачке области.

7. Закључак

Констатујући да је кандидат свој предлог теме формулисао на основу ваљаног претходног упознавања са релевантном облашћу и постојећом литературом, да је за тему узето истраживачко питање које, осим што је научно значајно и интересно, такође представља новину и у домаћој научној средини али и шире, те да је предложени приступ адекватан, оригиналан и добро образложен, Комисија предлаже Наставно-научном већу Филозофског факултета и надлежним телима Универзитета у Београду да ову тему прихвати и Владимиру Ментусу одобри израду докторске дисертације под насловом „Повезаност економског раста и субјективног благостања - Преиспитивање Истерлиновог парадокса у случају економски развијених друштава“.

У Београду, 25.11.2015.

Чланови Комисије:

др Владимир Вулетић, редовни професор (ментор)
Универзитет у Београду – Филозофски факултет

др Драган Попадић, редовни професор
Универзитет у Београду – Филозофски факултет

др Михаил Арандаренко, редовни професор
Универзитет у Београду – Економски факултет

др Слободан Цвејић, ванредни професор
Универзитет у Београду – Филозофски факултет